

Ирдин
Бади

СЛУХЕРС

ЭРДНИН БАДМ

ХАЛЫМГ „ОБЛЛНТ“
КАЛМЫЦКИЙ „ОБЛЛНТ“

С Э Э Х Л Э

Соответствует ли моему к печати
и утверждаю,
Руководитель типографического предприятия
«24» Калмыцкая 1961 г.

Халымг дегтр харнач
Элст — 1961

61-9

ЦАҺАН ХААЛЬ

НААДНД ОРЛЦХ УЛСНЬ:

1. Хө-Өрлг—торхудин хан, 55-та.
2. Амулц—Хө-Өрлгин эмгн, 52 наста.
3. Елднк—Хө-Өрлгин көвүн, 22-та.
4. Шевжэ—Хө-Өрлгин көвүн, 30-та.
5. Устюжанин Иван—баярин, 52-та, орс гусударствин элч.
6. Татков Еремей—элчин сеглэтр, 47-та.
7. Кастыров Михайло—элчин дахуль, 45-та.
8. Харада—Зүн-һарин кесг отг толһалжа хан, 57 наста.
9. Һандма Хатн—Харадан хатн, 54-тэ.
10. Баатр—Харадан көвүн, 27-та.
11. Һаншва—багш, Дала Ламин элч, 50-тэ.
12. Нимэ—Түшэтэ хаана элч, 57-та.
13. Дорж—зээснг, 45-та.
14. Саглр—Доржин күүкн, Елдикин келсн күүкн, 18-тэ.
15. Үннэ-Эжн—Хө-Өрлгин элч, 50-тэ.
16. Нүүдлч—Торхуда өнчн көвүн, 20-тэ.
17. Байрха—белвсн гергн, 50-тэ.
18. Очр-Бүрн-Төгс гидг белвсн гергнэ көвүн, 20-тэ.
19. Бүрн-Төгс—Очрин экнь, 44-тэ.
20. Зандн-Дорж—зээснгин гергн, 41-тэ.
21. Авлай-тайж—Хошуд отгин зээснг.
22. Увш—Дөрвд отгин зээснг.
23. Цолом-Эрдни—Зүн-һар отгин зээснг.
24. Төмр хаана элч, 45-та.
25. Үсүнбай, хаана элч.
26. Шур-Алтн, Хө-Өрлгин эржн селвгч, күндтэ зээснг, 50-та.
27. Түшлмүд, сөөвнгүд, отга залус, күүкд, харулчнр.

* Эн наадн Хоньна М. хамдан бичгдв.

НЕГДГЧ ҮҮЛДВР

Зүн-һарин нег ик нутг толһалжах тээш Харадан өргэ.
Зүн бийднь Һандма-хатн, барун бийднь зээснг Дорж сууна.
Ширэн өмн Баатр сууна.

ХАРАДА (атхр бээх Баатр келжэнэ). Ми-
ни өгсн заквриг юн учрар эс жүцэвч?! Чамаг унжара
йовтл, Хө-Өрлгин элчир күрх һазртан күрчкж! Яһад
алдад оркснчн терв, цаглань эс зэнглвч намд?! (Тол-
һаһан зээлж агсрад, альчураарн чирэһэн
арчна).

БААТР. Аав, болһаһит, сонсит!.. нүдэн ширгтл хэ-
лэлэв, эмтэ бара үзсн угав.

ХАРАДА. Чавас, чамаг иткэд тэвдг би... Теднэс не-
гинь кел бэрэд чавад ирсн болхлачн, маңһдурин бийднь
чамаг эврэннь ширэ деерэн залх билэв... Ода яһдм
болхв ю кедм!

БААТР. Аав, эртэр ухалхм билэ. Хө-Өрлгиг хажу
нутгудтн дажрулл уга, эврэннь үүлмэд күмни кевэр бэ-
рсн болхла, иим аюл болх уга биз... Ода тертн орсин
хаанд орж өгх болад шиидчкскн хөөн, темһэр татв
чигн хооран һарш уга.

ДОРЖ. Ах Нойн баав... өмн һарсн чикнэс хөөт һар-
сн өвр гидг, түүшлж жөвүнэнтн үг чик болад чигн бэ-
эхмн...

Муха юмб... Торһуд невчк һазалгдж одв... Харсхмн
билэ гисн үнн. Ода негндэн тохх керг болв...

БААТР. Мини, танд келхм: хажу отгуд Хө-Өрлгин
зэрм ээмгинь дээлэд авчкскн бөөнэ, тер бийнь өцкл-
дүрж күүндэндэн хэр хаана элчирт ам аһасн угат...
(Шуукрад.) Кедү мал-гер теднд орж одв!.. Зөвшөл өгх-
лэтн, цааранднь келнэв...

ХАРАДА. Кел.

БААТР. Минийгэр болхла, Хө-Өрлгин элчир гиж кө-
өлдл уга, шуд Хө-Өрлгиг көвүдтэһинь үгдэн орулад ав-
чкхла....

ХАРАДА. Эс медснд арһ уга. Ода тедн тигж амрар
бэргдж өгш уга. Цусн усниңг асхрх. Чамд ицсн мини
эндү болж одв... Тедн хаалһдан оржана...

ҺАНДМА-ХАТН. Керүл цүүгэнэс бүрдсн керг альд
чигн сонсад угав... Төмр, Үсүнбай хаадин элчнр хэрэд
уга деернь, дакад нег күр жетн...

ДОРЖ. Би чигн тигж ухалж бээләв, Ах-нойн баав.
Һаншва багшчн теднтэ өрүнэ юкү селвицжэлэ, бүрүц
хамднь дуудулчкх болвзат?

ХАРАДА. Сэн! (Хоңх жиңнүлнэ, сөөвнҗ орж
ирнэ.) Хаадин элчнр хотан зоогллу?

СӨӨВНҢГ. Зооглла, шатр нааджацхана.

ХАРАДА. Невчк бээс гижәһэд ирж баралхтн ги.

СӨӨВНҢГ. Сонсжанав. Ах-нойн баав. (Һарч
одна.)

ХАРАДА. (Баатрт). Чамаг экинчн геснд бээхд
Хө-Өрлгиг көлдән мөргүлж эс йовдм болхнь гигэд, үл-
дин ир долаһад деедсд мөргж андһарллав. Андһаран
күцәхәр жесг торһудин толһад күрч, тәвсн хүвән тәвн
насаннь туршд көөлдләв. Зуг Хө-Өрлгиг мини саадгин
сумнла, балтин довтлһнла эс харһулсндан эндр өдр
күртл ик һундлта йовнав.

БААТР. Аав, Хө-Өрлгин өргэд чадх цөн улс йовулж
бийләнь күүридг арһ хээхм гидгм терлм... Адһхм бол-
взго?

ДОРЖ. Ах нойн баав, кемр таниг зөвшөл өгхлә, би
Һаншвата хоюрн күцә гиситн эрк дарх уга күцәжә-
нөв.

ХАРАДА. Орта үг.

ДОРЖ. (Төргзәр хэләчкәд). Залрад аашц-
хана.

ХАРАДА. Тонь негн, бүрүц хаадин элчнрлә эн тө-
ричн халлий.

Сөөвнҗ орж ирнэ.

СӨӨВНҢГ. Ах-нойн баав, танла баралһхар ирсн
зергирт баралһх зөв өгч болхий?

ХАРАДА. Болх.

Сөөвнҗ намчлж һарад, Һаншва, Төмр хаана, Үсүнбай
хаана элчирт үүд секж өгнө. Тедн ширән өмн ирж чирәһән илчкәд,
орман олад сууцхана.

ҮАНШВА. Ах нойн баав, хууч-хула уга, сакусдин
евэлэр тиньгр хонвт?

ХАРАДА. Хонва. Таанр чигн, зергнр, сэн зүүд бэрж
хонвт?

ЦУҢАР. Хонва. (Тус-тустан эврәһәрн заль-
врлдна.)

ХАРАДА. Хәәмнр-минь, отг-нутг орс-терс орад, үзг-
үзгтән таржана гиж би таанрин зергнрт өцклдүр зәрлг
болсн биший. Дакн-дакн санад, тоолад бәәхнь, тана ха-
адин дөң-түшг ик кергтә болн гиж бәәнә.

ТӨМР ХААНА ЭЛЧ. Тигәд ямаран дөң кергтә гиж хаан-
дан күргхмб?

ХАРАДА. Төмр, Үсүнбай хаадиг би икәр күндлдүв.
Тедн намаг төвчж, Хө-Өрлгин хаалһ бөглж, терүг ор-
син һазрт күргдгон арһ хәәтн гиж келхмн.

ҮСҮНБАЙ ХААНА ЭЛЧ. Келхд юмн уга... Зүг...
(Деегшән хәләжәһәд.) Тани зерг нөкд болсн
шаңгднь мана зергд ю хәәрлжәнә гихмб?

ХАРАДА. (иим сурвр өс күләжәсндөн Һан-
шваһур нег хәләһәд, Доржур нег хәләһәд,
айстан). Хәәрлх, хәәрлх, нанд дала, олдхм.

ТӨМР ХААНА ЭЛЧ. «Һартан тоһшта күүкд өкәр»
гидг тана хальмг үлгүр бәәдг, тигхлә, би эврәннь зерг-
дән тана хәәрлсиг үндннь келх зөвтәв.

БААТР (хажудан). Эн хойр итхләрн, мана аав-
иг деегшән һарһна... (Өндәһәд үт келхәр седнә.)

ХАРАДА. Нанас үг угаһар ам бичә аһа... (Төмр
хаана элчд.) Кемр Хө-Өрлгин йовх хаалһин ар, өмн
үзгинь авад цергән тәвәд зогсахла, дөрвн миһнн май
темә хәәрлнәв.

БААТР. Не, би әрлнәв.

ХАРАДА. Су, Баатр, тес!.. Алвтирин мал чамд хар-
мий?!

ҮАНДМА-ХАТН. Эдлж биш, эндүрж чилнә гидг эн...

ТӨМР ХААНА ЭЛЧ. Түрг улст темән мал теерүхә
гиж келдг, арвн миһнн мөрн гигәд күргәд келхлә
ях?..

ХАРАДА (көлсн асхрад). Болг...

БААТР. Аав, маһд хаанд арвн миһнн мөрд идүл-
хин ормд, эврәннь эв-арһар зогсай.

ХАРАДА. Ә таср... (Төмр хаана элчд хәәрл-
тин цаас бичж өгнә.)

ТӨМР ХААНА ЭЛЧ (инэһэд). Энлм эн!.. (Деегшэн.) Мана Төмр-хан ода намаг деерэн залх.

ҮСҮНБАЙ ХААНА ЭЛЧ. (деегшэн хэлэжэһэд). «Сүүлин темэн ацата» — хальмг хан Харада мана Үсүнбай хаанд ю заадж... (Харадаһур.) Соңсжанав...

ХАРАДА. Үсүнбай хаанд һурвн миңһн туһлта үкр хээрлжэнэв...

Үсүнбайин элч тагчг.

ҺАНДМА-ХАТН. Тигтлэн отг-нутган алятад шүүгдсн бишт, үкр-мал һазаран һарһж туулһдв?!.

ХАРАДА. (Һандма-хатнур кулиж хэлэһэд). Хөн...

ҺАНШВА. Хөн мал цаһан мөнгн мет үүрмг, барата-харата адусдаснь нерэдтн.

ХАРАДА. (Баатрур хэлэжэһэд). Те...

ДОРЖ. Ах нойн баав, мөрд гитн...

ХАРАДА. Зүсн болһниг негдүлж, зурһан миңһн зура бүтү агтс өгнөв! (Үсүнбайин элч уха туңһана.)

БААТР. Дел тасрх йовдл үзгдвэ...

ҮСҮНБАЙИН ЭЛЧ. Сээхн күүкд деернь немж өгтн.

ХАРАДА. Һурвн зун гижгтэ күүкд.

ҮСҮНБАЙИН ЭЛЧ. Зурһан зун болхнь, зокад бээхм билэ.

БААТР (зовняд). Тохм тасрна гидг эн! (Харадад.) Аав, темэд хээрлтн. (Экүрн хэлэнэ.)

ҺАНДМА-ХАТН. Хальмг күүкдин сээхнь хасгд орж одсн гидг,— дакад баһджана билтэл...

ҺАНШВА. Ах нойн баав, эднтн танд тусан күргсн хөөн, авхан авч йовг,— һарсн һару хөөннь тохрх.

ХАРАДА. Хм... һару уга ору уга.

БААТР. Аав, хаксн деер мах булана гидг эн...

ХАРАДА. Чи, көвүн, болһа, эцгчн...

ҮСҮНБАЙИН ЭЛЧ. Долан зу, нөөмн зу, миңһ күргэд өгвчн, мана хан байрлхм.

ХАРАДА. Зурһан зуундан болг...

ҮСҮНБАЙИН ЭЛЧ. Сээхнэснь... жагши-сээхнэснь... Хө-Өрлгиг зогсачкхла, дакад зурһан зун күүкд жагши, жагши...

ХАРАДА. (Цаас бичэд, Үсүнбайин элчд өгнө). Мэ...

ҮСҮНБАЙИН ЭЛЧ. (Авад хэлэжэһэд, цаас зааһад). Кыз бар. Күүжд бээнэ.

ДОРЖ. Бар, бар. Бээнэ, бээнэ.

ХАРАДА. Зергнр, би тана хаадудт бээсэн хээрлүв, зуг тана хаадуд чидлэн эрвлл уга, мана сурсиг цаглань күцэтхэ гиж эржэнэв. Нанас менд келж хэртн.

Элчир бослдад, Харадан өмн чөклдэд.

ТӨМР ХААНА ЭЛЧ. Өгсн өглһиннь өрэлинь кезэ өгхэр бээнэ гиж хаандан күргхмб?

ХАРАДА. Эклэд күцэм цацу.

ҮСҮНБАЙИН ЭЛЧ. Нег зу шаху күүкдинь ода мөрлжэсн деерм дахулж тэвх зөвшөл өгтн.

ҺАНДМА-ХАТН. (Харадад). Мал өгч тэвжэхш, оln эк-эцгнрин үстэ юмс яһж тигхм, килнц болх... Хөөннь медгдх.

ХАРАДА. (Һандма-хатнур шүрүһэр хэлэчкэд). Болх. Мана харулчнр тана һазрин захд күрч йовад, захин отгудас орһулж өгх.

ЭЛЧНР. Тана зэрлг бүттхэ, менд бээцхэтн.

Хаадин элчир һарна, тедниг үүдн күртл Дорж Баатр хойр һарһухана, сөөвнц орж ирнэ.

СӨӨВНЦ. Ах нойн баав. Тушат отга зээснц Нимэ, Зүнһар отга зээснц Эрднь—тана зэрлгэр ирчксн, күлэжэнэ.

ХАРАДА. Орцхаг. (Сөөвнц һарна. Һаншвад келнэ.) Мини итклтэ хойр зээснц.

ҺАНШВА. Тигхлэ, эн хойр зээснц Төмр хаана, Үсүнбай хаана элчнрэр болхла,—деерэрчн нөкд болхмн... Учрд эв бээнэл!

Сөөвнц орж үүд секнэ, Нимэ Эрднь хойр орж ирэд, ширэһэс эдс авад, орм-ормдан сууна.

НИМЭ. Хээрхн, ах нойн баав болн аһ хатн Һандма, оln деедсин йевэлэр, суусн сүүрэрн тиньгр бээнт?

ХАРАДА. Бээнэ... Танахн чигн хулха-худл, хууч-хуул уга бээцхэнт?

ЭРДНЬ. Тани зэрлгэр цуг менд бээцхэнэ бидн.

ХАРАДА. (Гүүнэр саналдна, нааджснь дахад зальврна). Тоха шолврчн дотран гидг,—мини төрлмүд дотран буурчана. (Бортхас эрк кеж ууна, дакад Баатрт бортхан өгнэ).

НИМЭ .Юуһан эс хувалдж ядад тигжэхмб, ах нойн баав?

ҺАНДМА-ХАТН. Оли толһата моһа нег нүкнд баг-тж бээдг угаж...

ЭРДНЬ (Баатрур хэлэнэ, тернь толһанһан зээлнэ). Отг дунданий аль...

ДОРЖ. Торһуд хан Хө-Өрлг төрлэн һолжана...

ХАРАДА. Хээмнр-минь, Хө-Өрлгиг уга эс кехлә, хальмг эмтн үзг-үзгтән тарн гиж бээнэ!..

ҺАНШВА. Нег темэнэ хорһснд миңһн темән хальтр-на гидг, хээрһн, деедс өршәтн, Өөрдин орнд му нер наах йовдл һарчана.

ХАРАДА. Эн төрәр эн жил бидн хара биш күр же-һәд орклав бидн, болв Хө-Өрлг үгд орж өгчөхш.

ҺАНШВА. Дотр бийинь шулм эзлчкхлә, Ах нойн ба-ав, ухагинь тер бирмн тииг-ниг гигэд бээхлә яһнат!..

ЗЭЭСНГҮД. Сән биш...

НИМЭ. Не, тигэд, шидр ямаран өвәрц зәнг бээнэ?

ҺАНДМА-ХАТН (Харадад). Баатрар келүлчкит, яһв чигн баһ күн дөтәр желх. (Харада Баатрур дурта, дургон заагур хэлэнэ.)

ДОРЖ. Кукн, кел.

ЗЭЭСНГҮД. Яах билә, келг.

ҺАНДМА-ХАТН. Цугтан эн суусн улочн махн-цусн улс.

БААТР (Харадаһур хэлэнэ. Харада гилс гиж хэләчкәд, бортхта әркиг һандмад өгнә. һандма Харадад кеж өгнә. Зөрг уга-һар). Һазрин өрәл шахуд йовчкһн кемләм, өвгәрг күн харһв. «Альдас хамаран йовж йовнат?»—гихләм: «Кукн, хәрж йовнав»,—гивә. «Ямаран зәнг сонсгдна?»—гигэд сурснд: «Һуни халтр мөрдтә, хажудан нежәдиг көтлчкһн, цокһсан унһадг, шүүрсән бәрдг, базһсан әмд тәвдг уга, һалвр сәәһн залус харһва,»—гивә. Кенәхнә улсв?—гиж сурснд: «Харһсан үздг, әәлдсән меддг, отг—нутгтан то-омсрта, торһуд Хө-Өрлгин элчнр бидн гивә. Көгшә. Әрәсән межә һатлхар адһж йовна бидн, орс эзн цаһан Хаанд баралһх улс бидн гиж күүрән чиләв»,—гинә.

ДОРЖ. Чингнә махн, тер өвгиг авад ирх бәәсн бишв!..

БААТР. Өвгн өөрһнд бэәнә, ах харулчд, зуг зүүлһн өвгиг улм зүүлүлж бәәх кевтә...

ХАРАДА. Өвгнәс түрүләд чи эврән зүүлжәвзгоч, эр-

дм-бардм кегэд ю келжэх күмбвч. (Һаншва Нимэ хойр тал хэлэһэд.) Тадн яахм гижэцхэнэт?

НИМЭ. Миниһэр болхла, цаг түдл уга Хө-Өрлгин отгин малын, йовх келгднь негн күртлнь көөхмн. Теегт һанцхн модн кевтэ шоваһад үлдхлэрн медх тер...

ҺАНШВА. Тертн чигн чик, болв дакад игхмн болв-зго: эврәннь шажн-бурхан хаяд, эгл хар ястрин килн-цинь эмдэр гетлгж бээх күн гигэд, торһудин нутгар зар тэвэд һээлх?...

БААТР. Болһах билэ, аав...

ҺАНДМА-ХАТН. Айджаһич, кукн, ах улс келчкг.

НИМЭ. Би йовнав, тана төлэ Хө-Өрлглэ негэн тох-нав. (Босхар седнэ.)

ХАРАДА. Зогсжатн, Нимэ-зээснг...

НИМЭ. Ол келхлэ—ульг, цө келхлэ—билг,—эн кү-үритн негн деернь һарһхмн.

ҺАНШВА. Зуг ха тэвх күүһән темдглэд авчкхмн. (Баатр тал хэлэһэд.) Чадхла чадх күн...

ҺАНДМА-ХАТН. Мана Баатрар ха тэвчкхмн.

ҺАНШВА. Бурхн номд үкр жилтэ күн...

ХАРАДА. Дорж, ю келхэр седлэч?

ДОРЖ. Ах нойн баав, келн гисн бийм, келх үгм кел-нәнм бахлурт бэргэд йовла. Пө йир... (Сана чрхад.) Эврәннь гертэс һарад арвн дууна һазрт йовчкн цаг-лам, хаалһим керчж шар үнгн арат һарла, тигчкэд хэ-рү нохачлж суучкад, хойр-һурв нанур хуцла, ик му йор учрх гиж ухаллав...

ХАРАДА. Чини үнгн хучсн—һанд үкр мөөрснлэ эдл. Эврәннь кергэн ямаран кевэр күцэснд килнцэс ээх юмн уга. Хальмг номан хаяд, орсин номд орж өгснэс даву килнц уга.

БААТР (хэврһдэн). Акад юмб, минь одахн күр-тл бийнь орсин хаанд орж өгхэр күгдлжэсн күн... күү-нэ ухан игж хуврдгчн...

ҺАНШВА. (Һандмад). Мини ном уга бээсн болх-ла, кезэнэ Харадан кишг зээлх бээсмн.

ҺАНДМА-ХАТН (зальврад). Дэрк, дэрк, мана күн таниг мартхн уга. Олн бурхд ээлдтхэ, эн болн ги-жэх аюлас маниг өршэһит... Доржин келсн үгиг болһах билэ... тоолх билэ...

ХАРАДА (Һандмад шүрүлкн бээдлтэ-һэр). Күүкд күүнэ медсн—күзүцэ шавр гидг,—һанд-ма,—тагчг су. Хө-Өрлгин эмнд күрсн күүнд Хө-Өрлгин

отгудиг цугтнь өгнэв, Өөрдин орнд уга хад-бээшнг бэрүүлж өгнэв. (Цугтан нег-негнүрн хэлэлднэ.) Медлинь хув тустнь даалһнав, (Цугтан ормдан кендрлднэ), деернь шар арнзлан өгнэв.

ҮАНДМА-ХАТН — Юмн үлдсн уга, Баатр, чи йов.

ЭРДНЬ. (Доржур хэлэжэһэд). Эвтэ-довта-харнь Нимэ Дорж хойриг тэвх... (Чичргсн дуу-һар.) Нанд талдан даалһвр өгтн...

ХАРАДА (Дорж Нимэ хойрур). Та хойр юн гиж санжанат? (Доржд.) Чи зуг келмрчнь бол, худ өвгн болад... Хө-Өрлгиг... (Сөөвнгорж ирэд, үг келхэр седнэ; Харада цухлдад—сөөвнгд.) Цааран бээжэ. (Сөөвнгһарчодна.) Кедгинь Нимэ кех.

НИМЭ. Э, би... Ах нойн баавин зэрлгиг үлдин мөргн деер болв чигн күцэв.

ХАРАДА. Алхмн.

ҮАНДМА-ХАТН. Теңгр минь! Баатр... (Кииснэ.)

БААТР (Экүрн гүүһэд, өргэд босхн йовж). Аав, хажһр... талдан арһар...

ХАРАДА. Авад эрл тер өргөһүр!

Баатр экэн көтлэд талдан өргөһүр орна.

Балтин ирлэ эс болвчн, хажин мөргн утхла харһх.

Баатр орж ирнэ.

ЭРДНЬ. Намаг Баатрта, нег хөрэд шаху-залус дахулад, орс хаана элчнрин ирх хаалһднь тонулин тосул тэвтн.

ҮАНШВА. Эмдэр тедниг бэрхлэ, зокхмн билэ.

ЭРДНЬ (Баатрур хэлэһэд). Күцх.

ХАРАДА (Үаншваһур). Та хурл-хувртудиг хураһад, бурхн ном аэлдүлтн; торһуда сүмэр дамжулад, харчудт медүлсн болхла, муудх уга билэ...

ҮАНШВА. Төрл гелнгүд теднэ сүмд бээнэл, арһ ол-дх, номин йосиг үлдэл уга аэлдхгов.

БААТР. Аав, Хө-Өрлгин элчнриг бэрнэ гисн хату төр болхий?! Теднтн гөрэснэс хурдн мөрдэр одсн бэ-эдлтэ.

ХАРАДА. Өвсн киитэ малыг өдрин бийднь күцх малмуд нанд чигн бээнэ. Ах түшмл чамд зааж өгх.

БААТР. Аав, алдан-булдан угаһар, улан чирөһөрн харһад медлж болшгой?

ХАРАДА (ц у х л д а д). Чи нанас нарчкэд, нанд уха заахар бөөхмч!

БААТР. Уха зааж биш, үн келжөнөв.

ХАРАДА. Мини келсн хамгиг күцэчкэд, тигэд оч үнөн батлһ!..

БААТР. Не, сэн, кенөһөр, болдгж...

НАНШВА. Кужн, залу күн үрүддм биш.

ДОРЖ. Хөрүцэд бөөдг цаг биш.

ЭРДНЬ. (Б а т р у р). Зальврад бэ, чини эзн болх цагчн бас ирх.

ХАРАДА. (Б а а т р у р). Ода медвч?

Баатр тагчг.

НИМЭ. Баһ күн медлго яах билэ, түрүн авгтан невчк эндүрчкскн болхгов.

БААТР (к ү ч н б и ш э с). Медүв.

ХАРАДА. Хэрнь тер... (З а л ь в р а д.) Оли бурхд, танас эржэнөв, (Н а а д к с н ь б а с з а л ь в р л д ж ү г к е л л д н ө.) Цаһан сакусн, хаалһ татж, маниг жилнцэс гетлгтн.

Босад бурхнд мөргнө, наадкскн чигн мөрглднө, наншваһас эдс авцхана.

БААТР (д о т р а н). Эцг хажһр һарһжана, чик халһдан орхла — олна хөв бөөж.

К ө ш г.

Хойрдгч зург

Һандма-хатн эркэн эргүлсн орж ирнө, ардаснь зарц күүкн дажж.

НАНДМА-ХАТН. Яһсн сөөхн ухамб! Ухан гидг тер. Мана багшин зерг йирин бий татад келж өгв-яһв? Ода зуг манахс Далай Ламд медүлж, һаншваһар Лам залсн болхнь... ю болвчн ээлдэд күцэчкх номта. (З а р ц к ү ү к н ү р.) Нанд Занда Саглр хойриг баралһ. (К ү ү к н һ а р ч о д н а.) Эн хойр күүкн мини уха даххла, мана күүнэ нег төрнь күцжэнэ гигэд санх кергтө...

Занда, Саглр үр күүктөһөн орж ирнө.

ЗАНДА. Аһ баав, таниг баралһтн гисэр ирввдн.

НАНДМА-ХАТН. Сөөхн иньгүд минь, сууцхатн. Чи, Занда, нааран су. (К ү ү к д з ү н х а ж у д ч ө к л ж с у у -

на, Занда теднэс деер захд сууна. Һандма эркэн дакн эргүлн бээж.) Дэрк, дэрк, эмд йовсн күүнд ацата темэн үзгднэ гишн,—ямаран үүмэтэ цаг болад одв гихв! (Эркнэсн эдс авад, зальврад.) Лам Зунква ээлдтхэ, Бурхн номин зурсн зура оньдин күцж, олн харчудин сүзг чикдэн тусж йовх болтн.

ЗАНДА. Дэрк туслг, ода ирж юуһан хээлдж отг-нутг салжахмб?

ҺАНДМА-ХАТН. Хө-Өрлгин ааль... Һазр баһдад, эврэ шажн-бурхнь һээлгдэд, ухань хажиснэ уршг. Бу-уһин ормд, кирс зүүхэр бээж...

ЗАНДА. Күүкд күн төрт орлцх, һунжн үкр үнд күрх гисн бурхна бичгин зэрлг негн деерэн һарч йовхм биш болхгов?..

ҺАНДМА-ХАТН. Һаншва ээльдэчнь эн аюлиг зогсахв гиж зэрлг болв.

ЗАНДА. Хувргуд өдр-сө уга мөргүл кенэд, бурхдан залад, бичгэн татхла... медж болхн уга... Хээрхн, деедс меджэнэ.

ҺАНДМА-ХАТН. Тана худ өвгн, Хө-Өрлг отхн көвүндэн келн уга күүкитн, зуурм алсн моһа кевтэ хайжана. Болв... Би зервкү зэңг соңслав, көвүн эж, эцгдэн амр өгл уга, һазрасн һарч йовхшв тигэд будн-цаңган өргэд бээдгж.

ЗАНДА. Ода яахв, тэвсн хувнь меджэнэ. Эцгнь бэ-эһэ бээтл, би танд юн гихв. Көгшрх насндан орчлцг игж хуврж, түүнэс келтэ отхн күүкнэм хувнь заальх гиж санж йовсн угав.

САГЛР. Аһ баав, бидн һарад ус ууһад ирнэвдн.

ҺАНДМА-ХАТН. (Зандала хоорндан хэлэлджэһэд). Һартн.

Саглр үр күүктэһэн һарч одна.

ЗАНДА. Үкнэс үлдсн юр һанцхн күүким хаяд, үндэн Хө-Өрлгэһн йовхар бээхий? (Уульна.)

ҺАНДМА-ХАТН. Бийэн зоваһад керг уга, тана кү-үкнэ кишг бээһэд күцхлэ, Хө-Өрлгин ухан соляд чигн одх. Яһж медхв, күүкн күүнэ үүл күцэлһнд хад чолу чигн хамхлад күцэнэ тидг.

ЗАНДА. Элгн-садн үлүддго, элсн үлүднэ гидг, үнн тертн. Хойр худ өвгн меджэнэ.

ҺАНДМА-ХАТН. Чи теврэд өсксн экньч,—күүкн-дэн: бичэ саначрхад, үрүдэд бэ гигэд келх кергтэ.

ЗАНДА. Девл—захта, күн—ахта гигэд, таниг бээ-
нэ бээтл, кедү һарһсн эк болвчн, би яһж келхв, та
келтн.

Саглр орж ирнз, суусн ормдан хэрү ирэд, чөклэд сууна.

ҺАНДМА-ХАТН. Күүжн күүнэ киштнь хормаднь
гигэд, чи кукн, эк-эцгиннь зовлц хувацж, Ах-нойн ба-
авин чинртэ кергт бас тусан жүргхм болжанач. Елдң-
кин эцгин ухань хүврдг болвчн, көвүнэ бийнь цуг хаа-
дудин нутгар хэевчн олдшго: сээхн гихлэ сээхн, һоль-
шг гихлэ һольшг, хар-улань йилһрэд.

САГЛР. Аһ баав, ичкөвт, чигчхэн дүңгэ намаг ор-
члңгин төрт яһж орлцтха гиж зэрлг болжахмт?.. Нанд
тертн медгджэхш. (Уульна.)

ЗАНДА. Нандчн медгдхш ю кехнь.

ҺАНДМА-ХАТН. Күүкд күүнэ нульмсн залу улсин
кергт харш гидг, тигхлэ нүдэн шавхад бээх юмн уга.
(Саглрур.) Заяни хадм аав болх Хө-Өрлгин ухань
өөрдин бурх-шажни номд шүлтж, чамаг зарж һар де-
ерэн ус келгж, өргәннь үүднд чөклүлж, ундан бэрүлж,
һанзан нерүлж йовх болтха гигэд зальврад бэ.

ЗАНДА. Деедс минь, зурһан зүүл эмтсиг зуурдин
аюлас гетлгх болтн.

Һандма-Хатн Занда хойр мөнг тэвэд бурхнд мөргнэ.

Көшг хаатдна.

2-гч үзгдл

Харада, Дорж, Нимэ, Һаншва сууцхана. Һаншва күрд эргүлэд,
ном умшна, наадкснь зальврад, һаран намчлна.

ҺАНШВА. Торһуд нутга хаана ухан бурхна зурсн
зураһас буру хаалһдан оржах уршгар маниг залгч
бурхд цухлж теңгр һазр хойриг ниилүлэд, эмтэ-кинтэ
хамгиг ширгәһэд хайна гихд юмн уга гигэд даң зэрлг
болжах кергтэ.

НИМЭ. Хээрхн, номла марһж болшго... (Доржд.)
Тер, саахна Ах-нойн баавин келсиг та, Дорж ухалн
бээтн. Хө-Өрлгин Елдңк тана күүк буулһчкхла. Хө-
Өрлгин уха медж болш уга.

ДОРЖ. Ода хэлэж болхий, болв тоолхгов.

ХАРАДА. (Доржур). Хан гихлэ хэлэж уга, хад-
муд гихлэ хэлэж гидг, һару һарн гижэхш, хоорнда-
һурнь тер мөриг мартхм биш.

ДОРЖ. Гандма Занда хойр эс медэ бээхий?

Сөөвнг орж ирнэ.

СӨӨВНГ. Ах-нойн баав, өргэн ах харулч танд цөн амн үг жүргхэр суржана.

ХАРАДА. Орг.

Сөөвнг харад, ах харулчиг орулна.

АХ-ХАРУЛЧ. (ширэнхэс ирэд эдс авад). Ах-нойн баав, Хө-Өрлгин зарцд йовсн элч, Үннэ-эжн гидг жүн, сурсн сурлһандм негчн чик хэрү өгхш. Негл на-ста арат кевтэ хальтрад бээнэ.

ХАРАДА. Тигэд юн гинэ?

АХ-ХАРУЛЧ. «Юм меджэхшв, худл келхдэн килн-цэс ээжэнэв» гигэд, уульх-дуулхиг тегштнь харһна.

ХАРАДА. Хөрн тавн маля өгэд хэлэдг бишв!

АХ-ХАРУЛЧ. Тэв күргэд өгсн бийнь, келн-амнь зуурсн кевтэ, мелтэчкэд сууна.

ХАРАДА. Тана цоклһн тиим ядухн болжахгов! Авад ир нааран.

ҮАНШВА. Малян шарх кедү эдгвчн, хортна му даргдна гидг.

НИМЭ. Кишваг эм-ширинь таслтл өгүлх кергтэ!

Үннэ-Эжнэ хойр һарнь арднь күлэтэ, түлкүлсн орж ирнэ.

ХАРАДА. Үн кел, ноха!

Үннэ-Эжн чөклэд суухар седнэ, харулч девсэд босхна.

ҮННЭ-ЭЖН. Үн келнэв, зергир, тэвж хээрлтн! Үн-нэ-Эжн гидг күмб... бурхн бичгэр тач өгсн нерн. Дэрж туслг, юнгад намаг зовалһад бээнэт!?

ХАРАДА. Зовалц!.. зовалцгий эн чамд?! Махн улан төмриг нүцкн махмударчн хээрхлэ, зовл уга келхч!

ҮННЭ-ЭЖН. Ах-нойн баав, мел тана дурн. Бурхн, ном, цаажин йосн тана һарт. Болв би кесг хаадудин зарцд йовчксн күмб, негчн игж эмдэр шүүсэн уулһад уга билэв!..

ХАРАДА. Нэ, шулуһар кел!

ҮННЭ-ЭЖН. Эмим аврад, хаалһарм тэвчкх бол-взат?

ХАРАДА. (хэврһүрн хэлэһэд). Тиим шулу-ний.

Наадкснь инэлдихэнэ.

ҮННЭ-ЭКН. (Ноорад). Сэн улсин инэднд му кү-
үнэ эмн харна гигэд...

ХАРАДА. (уурлад). Зооһасчн һурвн сур авад
амндчн зуулһад орксв.

ҮННЭ-ЭКН. Ээнэ, һутна гидг юм меддг күн бишв...
Зуг... нег ээдг юмм — худлас.

ХАРАДА. Не, тигэд...

ҺАНШВА. (Нимэд). Яһсн ут киитэ күмб!

ҮННЭ-ЭКН. Худл келдг болхнь, хээчин ирлэ эврэн
харһнав.

ХАРАДА. Ахрар, ахрар. Кергэн...

ҮННЭ-ЭКН. Ах-нойн баав, биитн кенз бичкн күүк-
тэ күмб.

ХАРАДА. О, яһсн жаһрта күмб... Хө-Өрлгихн яма-
ран бөөнэ?

ҮННЭ-ЭКН. Ямаран бээхинь нанас деерэр меддг
болхт. Керм ик гидгэр соньмсж бээхлэ, медүлнэ гихэс
гиигн юмн уга... Хө-Өрлгнь оln дундан тоомсрта, мээ-
дрин гегэн мет сээхн зэрлгтэ, өдр сө уга отг-нутгин
улснь хулсн дунд өндглсн хунин дун һарад, нур дунд
шуугсн нуһсн дууһар дуулж, арз-хорзин сүүртэн маш
хальң, маңна тиньгр жирһжэцхэнэ.

ХАРАДА. (Шулудад). Юн, юн!.. Чи Хө-Өрлг
кезэ-яза һарч нүүхин тускар, кен гидг элчнриг орсин
хан тал йовулсинь жел!

ҮННЭ-ЭКН. Теңгр-бурхн эн, би келх үгэн даранднь
чикэр келжэнэв... Негнәннь нерн Кеедэн кер, хойрдг-
чиннь — Шигдэчин Шор, һурвдгчнь — Барса Барг
наадксинь йир меджэхшв... Мана ах-нойн баав отг-нут-
гарн өдр-сө уга мөргүл кеж, орсин цаһан хан эгл маниг
үлмэдэн орулж авх зэрлгэн шулуһар аңхртва гигэд
зальврлдад бээцхэнэ.

ХАРАДА. Оln кү илгэвү Ижл мөрн һолур!

ҮННЭ-ЭКН. Йир яһж медхв, намаг шинкэн мөргү-
лэс һарч йовхдм, мөртэ улсин баран үзгдсн болла. То-
олх чөлэ өгл уга, тооснла хутхлдад уга болж одв.

Баатр орж ирнэ.

ХАРАДА. Ха, ха, ха, чи көр күн кевтэч, давулад
орквч, эс гиж маниг юм меддгод тоолжах бээдлтэч!

ҮННЭ-ЭКН. Худл келсн болхла, үкр-хар шовуһар
нүдэн чоңкулсв.

БААТР. Залу күн андһар тэвэ бээтл, яһж эс иткхв. Үнн чигн болад бээх.

ҮННЭ-ЭКН. Иткхлэ итктн, эс иткхлэ күчн бишәр иткүлдг намд арһ уга.

ХАРАДА. Хө-Өрлг юн учр деерэс кесг зун жилин туршар деедсин бээтхэ, жирһтхэ гигэд заясн Дөрвн Өөрдиг эн кишгтэ һазраснь көндөхәр бээснәннь тускар танахна көгшд юн гиж хоорндан күүндцхэнэ?

ҮННЭ-ЭКН. Учрнь йир амр. Теңгр бурхн нүдтэ болхла, үзэ-медэ бээдг чигн биз. Хө-Өрлгин бээсн ордуд өдр-сө уга гилтэ әмтинь дээлэд, мал аһурсинь миңһэд, түмәдәр, көөһэд бээсинь та биитн чигн хара биш соңсад бээсн болхт. Тигэд яһ гинәт Хө-Өрлгиг! Махта-цуста улсиг үзэ-медэ бээж алулчкад, мана ах-нойн баав юуһан санж орчлңд һанцхарн үлдх билә!

ДОРЖ. (Харадад). Энтн шөлтэ күнж...

ХАРАДА. Дакад нег күүнәс соңссн болхнь, тигәд оч ажглхд сән болх билә.

ҺАНШВА. Мана Дорж Нимә хойр авад ирх.

БААТР. (хажудан). Шулун юмсв... Би одад күүнднәв.

ХАРАДА. (Баатрт). Амндан ус балһ... (Үннә-Экнд). Әмичн аврнав... Зуг иим даалһвр күцәхмч: мана харулчнриг Хө-Өрлгин өргәд сөөнь өрәллә, әмтәхн нөөрәр нөөрссн кемд дахулж орад, һарад ирхмч. Үүг күцәхләчн, ах-түшмлән кеж авнав.

ҮННЭ-ЭКН. (хажудан). Әгрхлэ нәәмн чимгн, ас-хрхла ааһ цусн... Уга, төрүц болшго. Кесән кетн. Кил-ницәс заагта йовдг күмб. Нег үлү, оln харчудин нүдн болсн Хө-Өрлгт ут хаалһин өмн уулин тууткрнь болшгов. Кесән кетн!

НИМӘ. (Харадад). Торһуд улс төрхәрә өгтмнь бәәһә... Үүгән мини һарт өгтн, би үүгәртн сур кесв! (Босна.)

ХАРАДА. Сунһугар цольг элмриг!

Харулчд докья өгнә, тернь Үннә-Экниг түлкәд һарна. Нимә ардаснь дахлдн һарна.

АХ ТҮШМЛ. Ах нойн баав, мана көвүд Хө-Өрлгин отга көвүдәс көөлһсн, кесгнь шавта ирсн бәәнә. Манахс нег күүк булаж авч.

ХАРАДА. Кен, кен гивч?

АХ ТҮШМЛ. Тана Мергн, Дорж-Жал ахта...

ХАРАДА. (Доржур). Үкс гигэд гүүнэд медлчн,
өмнэснь тосул тэвүлтн.

Босад цугтан харна.
Баатр хэрү гүүж орж ирэд.

БААТР. Залу гидг эн! Бүрүһин шүдн маляһасчн,
махн улан төмрөсчн, хурц хээчин ирэсчн сүрэнэн гее-
жэхш. Авчати торһуда залу Үннэ-Экнэс! (Гүүнэд
харна.)

Көшг.

ХОЙРДГЧ ҮҮЛДВР

1-гч үзгдл

Эрднин ишкэ герт. Байрха Бүрн-Төгс хойр күр кеж сууна.

БҮРН-ТӨГС. Иим удан яһв гихв... Адун тал одсн
баһчуд ирэд уга.

БАЙРХА. Баһ улс тарвжин зах көөлдэд чигн йовдг
биз.

БҮРН-ТӨГС. Гүд саах кем давж одв, саамин үсн
чигэнд жегдэд уга. Акад юмб, барун нүдм мел татад
бээв.

Һаза шууглдсн улсин э харна, күүкд улснь орж ирэд, деер-
деерэн багград уульна.

1-гч КҮҮКН. Герлтиг авч одв, авч одв...

БАЙРХА. Дэрк минь, дэрк туслти! Кен, юн, хама-
ран?! (Медчкэд.) Хээрн күүкм, яһна гидгнь терв!
(Ууляд.) Сээхн иньгм, Герлтм!..

2-гч КҮҮКН. (Ууляд). Маниг гүүдэн сааһад ду-
усн гижэтл, Харадан отгас арзад шаху көвүд довтлж
ирэд, Герлтиг булав...

3-гч КҮҮКН (Ууляд). Харадан көвүд, Дорж-
Жал, Мергн ах дү хойраг үзв бидн...

4-гч КҮҮКН. Мана хээкрлдон ду сонсчкад отга кө-
вүд довтллад, маниг ханцулж авснь тер...

БАЙРХА. Яһлав, яһлав, хээрн күүкм! (Ууляд.)
Көөркүм, көөркүм.

БҮРН-ТӨГС. Мана Очр яһв?

1-гч. Тана Очртн теднэ ардас көөлдэд йовж одв.

БҮРН-ТӨГС. Лам Зунква, яһна гижэх отгуд бол-
хмб!..

БАЙРХА. Тенгр бурхн. Насни турш жирһлдән сед-
кл-ухаһан тэвж шүтэвдн, му маниг олна хормад баг-
таж, өшән ноолданас гетлгит. Тер му күүндм нар үзү-
лит... (Мөргнә.)

БҮРН-ТӨГС. Нуста көвүндм нүдн-амн болж деедс
өршәһит... (Мөргэд.) Хаана көвүдлэ ноолдсн мана
көвүдт ода амр уга; нег талагшан эс нүүхлэ му көвүм
юмнд орж одн гижәнә.

БАЙРХА. Ода би яахв, кендән оддмб?!

Һаза дун һарна: «Ор нааран, эс орхлачн гижглдэд орулнав.
Бүрн-Төгс Байрхаһур «Дәрк, һаза юн болж йовхмби?!» гигэд
тосад һархар хээхләнә, Очрин өмн эвтәкән нурһта көвүн бүдрәд
орж ирнә.

БҮРН-ТӨГС. Я, хәэмнь орж аашад бүдрәд йовдмч?
Сән йор болхий?

НҮҮДЛЧ. Ардас шааврдад йовхла, бүдрх биш, ну-
һрсн тасрхгов!

БҮРН-ТӨГС (эмкәһән зууһад, Очрт). Кукн,
хәр күүнд шүрүлкдм биш.

НҮҮДЛЧ. Манад бас хәр улс ирнә, бидн ах-дүүһәрн
гертән кү тосад орулхас биш, цокж орулдн уга бидн.

ОЧР. Хулхачин хәрү хәәкрдгиг һәәвһә кевәр дассмч!
Чамаг тосад орулх биш, ус, үмс цацад, кенәс һарсичн
мартулад тәвсв.

БҮРН-ТӨГС. Кукн, арһулд, тигж болдв! Эвәр кү-
үнд.

ОЧР. Эәж, энчн Харада-хаана отга көвүн... Герлтиг
булаһад авч одв. (Цокхар седнә, экнь хоорн-
днь орна).

БҮРН-ТӨГС. Цокдм биш, кукн, цокдм биш.

ОЧР. (Байрхад). Та икәр бичә зовад бәәтн. Гер-
лтиг хәрү авч ирхүв. Чи көгшдлэ юнгад эс мендлжәх-
мч?! Өөрдин номан мартвч?!

НҮҮДЛЧ. Аһ баавриг, дерин шуһу кеерүлсн күүк-
диг амуулнг менд бәәхиг, би сохр биш, үзә эс бәәхш...

ОЧР. Хәләһит, альмн ишәсн холд ундго гидг. Хара-
дан көвүд бас ним үгтә.

БАЙРХА. Хәрнь хәләцнь, авц бәрцнь нег уга күүнә
көвүн биш болсн болад бәәвл. (Очрт.) Кукн, үүгән
авч һарад, бод гигэд күүнд.

НҮҮДЛЧ. (Очрт). Чи намас сурлна авхар бээхмч аль эн герт хээхүлд зогсажахмч?

БҮРН-ТӨГС. Нег уга үг келжэхш. Йирин ик тулга болад келжэнэ. (Очрт.) Чамас сурсм эн, кукн: зүркм чичржэнэ, хэрүлчк үүгэн,—энчн Харадан шингшэч кевтэ...

ОЧР. Ээж, та тагчг бээжэтн, би меджэнэв. Керэлэ керэн йосар күүнднэв.

1-гч КҮҮКН. (ууляд). Авн бергн, би сажж гү йовж саашгов.

КҮҮКД. Бидн чигн йовшговдн. (Цуһарһарна.)

ОЧР. (Көвүнд). Сонсжанч, мана отга күүкд, таднас, жү авх эрлг мет, ээнэ. Үүл таанрт бээнэ!

НҮҮДЛЧ. Үүл манд уга, ааль тана күүкдт бээнэ, теңгр, һазр негдүлэд чишклдэд йовдг. Булаж, тигтлэн чамаг буласн биш.

ОЧР. Йилһл уга, намаг буласнла эдл. Мини келсн күүкн!

НҮҮДЛЧ. Бууласн күүнэсн одад сур. Мини юн керг!

ОЧР. Би эврәннь келсн күүкнэ төлэ, шатжах һалд орхаснчн ээшгов.

НҮҮДЛЧ. Чини күүк Харадан көвүд булала.

ОЧР. Чи бас йовлач.

НҮҮДЛЧ. Намаг күчн бишэр дахулла.

ОЧР. Чамаг би Ах-нойн баав Хө-Өрлгт авч однав.

БҮРН-ТӨГС, БАЙРХА. Од, кукн, дахулад од.

НҮҮДЛЧ. Однав, йовий. Юн гиж келхмч хаандан?

ОЧР. Ю келхэн чамар заалһшгов, һар.

БҮРН-ТӨГС. Кукн, ноолдлго, ах түшмлд зэңгл.

НҮҮДЛЧ. Йовий! Зуг би эврэн келнэв. Түрд гилч. Дакад нег амн үг немж келсв. Тана ах нойн баавинтн отхн үрнь мана Дорж зээснгин күргинь мартчквт? Күүкнэнинь нернь Саглр. Күргиг манахид ирхлэнь, ма-нахс ик күндтәһэр гиичлүлнэ.

ОЧР. Тигэд үүгәрн нанд ю келхэр бээнэч? Мана хаана көвүн чон кевтэ булаж йовхш эс мөний? Мана Ах-нойн баав эврәннь көвүдтән биш, эгл маднд буру-бус-хл йовдл хажу отг, ээмгтән бичэ һарһтн гиж зэрлг болла.

НҮҮДЛЧ. А, нам гиһич! Не, ода медгдв. Тигхлә йовий, тана хаанур. (Очркөвүнхоёрһарна.)

БҮРН-ТӨГС. Мана Ах нойн баавин ухан цуг делкә-

нэр шуугж оч. Олн бурхд-минь, сэн хамгнь күүж, му хамгнь даргдж, учрх назр-усн, уңг-житхд зөөр болж, амт төвкнүлит.

БАЙРХА. (Уул яд). Хама йовна гихв сээхн иньгм... Болвчн үрнәннь төлө йовад меднэв.

БҮРН-ТӨГС. Бүрүц долан хонгтнь...

БАЙРХА. Уга, би Харадад күрнэв. (А в д р а н у у д л н а.)

2-гч үзгдл

Хө-Өрлгин өргө. Хө-Өрлг, Амулңг, Шур-Алтн сууцхана. Хө-Өрлг цаас бичжэнэ.

СӨӨВҢГ. Ах нойн баав, нег хойр баахн көвүн, негнь Харадан отгас, танд эрки зэнгтэ йовнавдн гинэ.

ХӨ-ӨРЛГ. Гем уга, ортха. (С ө в ы г Һ а р ч о д н а.)
Орн деер кевтсн буурл өвгнэс орчлң төгэлсн нуста көвүн арһта...

Очр хэрин көвүн хойр орж ирэд, махлаһан авад, өмнь одад,
чөклэд сууна.

ОЧР. Ах нойн баав, олн деедсин йөрэлэр амр тавар бэнт?

ХӨ-ӨРЛГ. Бээнэ. (Татжасн һанзан Амулңгд өгнэ, тернь авад, һанзин үмсинь унһана.) Соңсжанав. Зөвөн күрг.

ОЧР. Ах нойн баав, мини гем — үнтэ цолитн ээлж, болв таниг мөн бийэр соңсхла, сэн болвзго гигэд эн көвүг дахулж ирүв.

ХӨ-ӨРЛГ. Гем уга. (Х э р ж ө в ү н д.) Кенэхнэвч?

НҮҮДЛГЧ. Торһуд нутгт төрсн, тана зэрлгт бээсн Харадад күчн бишэр орж өгсн, эк-эцгэн көкүл цагасн геесн, нер-усан, кенэ-янаһан эс меддгтм тана нутга көвүн гиж келдг.

Хө-Өрлг хоолан ясад, Амулңг Шур-Алтн хойрур хэлэхэд инэв.

ШУР-АЛТН. (Хө-Өрлгт.) Аав, хөкр бээдлтэ көвүн бээв!.. (Очрур зааһад.) Не, цааранднь күрг.

ОЧР. Өцклдүр нарн үд дүңгэ цагт, мана хотна күүкд кеер гү сааж йовхлань, Харадан һурвн көвүн өөрэн кесг кү дахулсн, мини келсн күүк булаһад авч одв. Бидн үүрмүдэри тедниг көөж һарһад, эн көвүг бэрж авбувдн.

ХӨ-ӨРЛГ. (инэһэд). Не, тигэд, келсн күүкэн— мөн сиитэн булагдчквт?

ОЧР. (үүмэд). Э, булагдчкув.

НҮҮДЛЧ. Ах нойн баав, нанд нег амн үг келхим хээрлти.

Хө--Өрлг өргэрн докья өгнэ.

НҮҮДЛЧ. Күүк булав гиснь төр уга юмн. Түүнэс даву төр бээнэ. Яһвчн торһуд нутг мини махн-цусн улс болсн төлэд, Харадан көвүд күүнддг үгинь би чееждэн хадһлад, тана зээснгүдт келс гигэд йовав. Эн намаг бэрсн уга, йирин тер йовдлар олз кеж эднд орж өглэв. (Көвүн һазр хэләһэд тагчг болна. Дакад толһаһан өндөлһэд.) Ах нойн баав, му юм бичэ ухалти гиж эржэнэв... би хар уга төлэдэн зэнглжэнэв: Харада хурл хураж әмтндэн мөргүл кеж, таниг Ижл һатһж, орсин цаһан хан тал элчнр йовулсити медж, тер тана төрт хар мөрән хальдаж аюл татхар бээнэ.)Тагчг болна.)

ХӨ-ӨРЛГ. Ямаран аюл?

НҮҮДЛЧ. Таниг, хальмг номан хайж, орсин кирст орж, хальмг отгудиг таражах күн гиж... (Тагчг болна.)

ШУР-АЛТН. Көвүн элго, төвшүнэр кел.

НҮҮДЛЧ. Дакад... Харада тана отгин малыг, көлдиг, оли церг илгэж, Моңһл һазр орулж көөлгхәр бээнэ. (Тагчг болна.)

ХӨ-ӨРЛГ. (Деегшән). Тиим болх гиж уханань өнцгт хадһла билэв. Лавта болж һарв. Харада, Харада, болвчн үүли өрхлэ — боран, үг сөрхлэ — үг...

НҮҮДЛЧ. Дакад игж соңслав: орсин хаанд одсн элчнрин хаалһд тосул тэвж, эркән уга бәрхм гиж күүнджэлэ.

ХӨ-ӨРЛГ. (Шур-Алтнд). Манахсиг ирх жеминь өөрдүлжәһэд, һазрин уужмас хаалһинь солюлж сән харул тэвх кергтә.

ШУР-АЛТН. Терти мел үнн, тана зөв.

ОЧР. (хәр көвүнд). Ах нойн баавин Елдцкин тускар нанд ю келлэч?

НҮҮДЛЧ. Чи намас юн сурһи авад бээнәч!.. (Очр цааранднь үг келхәр седнә).

ХӨ-ӨРЛГ. (инәһэд). Не, медгдв. (Босад, хойраһиннь мацнаһаснь үмсэд.) Ут наста болтн. (Хонх жиңгнүлнә. Сөөвңг орж ирнә.) Ах түшмлд кел, эн хойр көвүг сән гидгәр то ги.

СӨӨВНГ. Соңсжанав, тана зергэс. (Очр хэр кө-
вүн хойрсөөвнгигдахад үүднүр һарна.)

ОЧР. (хэрү эргэд). Ах нойн баав, би тана зэрлг
соңсхар ирлэв...

ХӨ-ӨРЛГ. (Очрт). Гем уга, кукн, эмэн эр, күүкн
олдх.

НҮҮДЛЧ. Ах нойн баав, би эврәннь отгтан үлд-
жэнэв.

ХӨ-ӨРЛГ. Санси сананчи күцх...

Ах түшмл орж ирнэ.

АХ ТҮШМЛ. Тана зэрлг соңсжанав.

Очр. (хажудан). Герлтиннь ардас һазрин захд
күрнэв.

Һарцхана.

ХӨ-ӨРЛГ. Шевжэн өмнэс эн сө тосул илгэж, Богд
уулин ца тосж, уулин барун белэс хөрн дууна һартн
гиж келүлтн. Итклтэ күүһэр тосулин толһач тэвхм би-
лэ. Харадан гетүлэс саглтха.

АХ ТҮШМЛ. Соңсжанав. (Һарна.)

3-гч үзгдл

Елднк орж ирнэ.

ХӨ-ӨРЛГ. Ода күртл хама йовад йовнач?

ЕЛДНҚ. Аду йовж бүртклцлэв.

ХӨ-ӨРЛГ. Тигэд бүрний?

ЕЛДНҚ. Бүрн.

ХӨ-ӨРЛГ. Чи аду хэлэжэнэв гигэд заагтнь аальлад
эс йовнч?..

ЕЛДНҚ. Аав, тана келси үгинти утхинь меджэхшв...

ХӨ-ӨРЛГ. Медшго яһвч, му цагин хөр һарси кө-
вүн!..

ЕЛДНҚ. Намаг кезэ жү кехмт?

ХӨ-ӨРЛГ. Батта бүрдэн күрчкэд.

АМУЛНҚ. Дегд удан биший?

ХӨ-ӨРЛГ. Насн баһ,— гер буулһхас эрт.

АМУЛНҚ. Күүкнь көгшрж одхгов...

ХӨ-ӨРЛГ. Отгин күүкд нег жил дараһар көгшрхм
биш... эрт һарснь көгшрх, сүл һарснь өсх.

ЕЛДНҚ. Аав ээж хойр, дакад нег суржанав. Намаг
жү кечктн, эс гиж Харадан закврар Дорж зээснг күү-
кән талдан күүнд болчкн гижэнэ.

ХӨ-ӨРЛГ. Герлн олдх, отг олдх уга. Ода энчн гер буулһад, нээрләд суудг цаг биш.

АМУЛНГ. Тигэд та көвүнэ үүлиг цуцлхм гижэнт?

ХӨ-ӨРЛГ. Ода һанцхн күүнэ арһ хээдг цаг биш, төмриг халун эсрнг деөрнь давт гидг, түүшлж отг, нутгарн нүүж одх бүүрин тускиг ухалх кергтә.

ЕЛДҢК. Аав, мини зовлнғд юнғад эс орлцнат,— би тер күүк буулһл уга таниг дахж йовхшв.

ХӨ-ӨРЛГ. Чи одачн геннч, ю-кү медх болад угач. Чи эврәннь хөв-жирһлиннь төлө нег күүкнд зөвжахла, чини эцгчн кесг миңһн өрк-бүлин, теднә эмн-жирһлин тускиг яһж диг-дараһинь олж күцәдм гигэд санчкхла, уусн хотм хот болл уга, унтсн нөөрм нөр болл уга бәәнәлм! Түүг медхнч! Чи мини селгән болх үрнлмч,— эцгәс көвүн һардг, олна сә хээдг. Уха сур...

ЕЛДҢК. Уга, Аав, ю женәв гинәт, кесән кетн! Тер күүкн уга нанд жирһл уга...

ХӨ-ӨРЛГ. Аав-ээжәс һарчкад, аав-ээжиннь чик селвг эс сонсх болхла, үүд секәд, һазрин межә һатлһад тәвчкнәв.

ЕЛДҢК. (Ууляд). Не, тәвтн, би йовнав...

ШУР-АЛТН. Тотһ болвзач — һарлдсн эк-эцглә әдл садн кенд болвчн олддм биш. Күүнә юмн — күүнә.

АМУЛНГ. Унғ-житхд мана тохмас күүнд күртн орж өгсн зәнг соңсғдад уга. Намаг әмд йовх цагт чи, көвүн, тиим му нер бичә һарһ.

ШУР-АЛТН. Би чини ик ахчн болад суржанав, юн гидг юм һарһжахмч?!

ХӨ-ӨРЛГ. Йовг, зуг мини нерәр бичә нерән дуудулг! Хәрнь, медж ав: хөөннь нанас хээрлт бичә сур!

ШУР-АЛТН. (Босад, Елднкүр). Үсичн үмтәсв, кишва элмр!

ЕЛДҢК. (Босад үүднүр һарчкад, хәрү эргәд). Бичә һар күртн, әәдә...Йовж болхий?

Хө-Өрлг күмсгән деегшән кел уга сууна.

АМУЛНГ. (Хө-Өрлгүр хәләжәһәд). Танас үг суржана... (Хө-Өрлг тагчг). Танас йовх зөвшәл суржана.

Сөөвг орж ирнә.

ХӨ-ӨРЛГ. Харцх нег шүүрлһтә...

СӨӨВҢГ. (Елднкд, арһул). Хан нег зәрлгтә...

ЕЛДНК. (Цухрад нарч йовад). Менд бэатн... аав, ээж...

АМУЛНГ. (Ууляд). Хээрн көвүм,— болшго деерэн нарч оч... Ода яахв... Олн деедс, му үрндм нүдн-амн болхитн эржэнэв... (Доһлнг нульмста харна.)

ШУР-АЛТН. Күнгшүн үнр одачн соңсад уган уршг. ХӨ-ӨРЛГ. Эж-эцг үрнэ ухаһинь һардһдго гидг. Олж келсн үгв! Нег көвүһән әмдәр геечклевдн гигәд бәәхм... Хама эс хамхрсн өндгмб!

ШУР-АЛТН. Аав, болв би түүгитн бүсдәд, даруһнь тома орулчкх биләв. (Некхәрседнә.)

ХӨ-ӨРЛГ. Бәг, хамаран одх болһнач түүг! Эврәннь эцгдән күүнә һазрт нүк малтхн уга.

4-гч үзгдл

АХ ТҮШМЛ. (Орж ирнә). Ах нойн баав, зарид одсн Үннә-экиг Харадан харулчнр бәрәд, зовлңгин муу-һар зоважадгж.

ХӨ-ӨРЛГ. Кен келв?

АХ ТҮШМЛ. Эн нүүһәд ирәд бәәсн улс.

ХӨ-ӨРЛГ. Хээрн залу... (Шур-Алтнур.) Яахм ги-жәнәч?

ШУР-АЛТН. Үүлн өрхлә боран болна гидг, невчк жүләхм.

ХӨ-ӨРЛГ. Жигтә цагв... Тавн түмн жидтә, тавн түмн маһс әдл чидлтә мана торһуд, зүн-һар, эрктн от-гудин баатрмудиг тиим амрар Харада диилчкхәр бәә-хий? Би нам түүнлә дәәлдшговл...

ШУР-АЛТН. Ах нойн баав, би эртинә нег зәңг соң-слав: Харадан отга багш һаншва мана сүмин нег төрл гелңгд Харада хойр ухата бәәнә гигәд келж гидг...

ХӨ-ӨРЛГ. Ямаран хойр ухан?

ШУР-АЛТН. Тертн бийһнь манас түрүләд орсин ха-анд күрхәр кесг күгдлж, зуг Алтн хаанас дегәд икәр хордг төләдән яах-кехән медж чадл уга, хавхд торсн күрн кевтә хуцад бәәдгнь тер.

ХӨ-ӨРЛГ. Не, йовг, кен түүг бәржәнә?..

ШУР-АЛТН. Дакад, һазрин аглһ болад, хойрдхла, дахж йовдг улснь хәтәрджәх...

ХӨ-ӨРЛГ. Тиим күн хоорндан хорн шү уулһулхм биш билә.

ШУР-АЛТН. Хәрнь гигит...

Сөөвңг орж ирнә.

СӨӨВНГ. Ах нойн баав, хаза мана отгудас кесг улс ирсн бээнэ.

ХӨ-ӨРЛГ.. Сэн, ирнэвдн.

АХ-ТҮШМЛ. Отга улсиннь даалһж келсн үгиг танд күргх улсвдн гинэ.

ХӨ-ӨРЛГ. (Эмтнүр, һазак өргэд). Оли таанрин үг сонсхар баралжанавдн.

1-гч ЗАЛУ. (Хоолан ясад). Ах нойн баав, бидн зүн-һара улсвдн. Өдр сө уга хажу нутгудас дээлүлн гиж, эмн чидлм бидн чилжэнэ. Цааранднь яһж бөөхнь медгджэхш... һазр, ус, бүүр сольхм гисн тана вэрлг сонссн бидн бурхн номдан шүлтж, шулуһар күцтхэ гигэд зальврад бөөцхэнэ бидн.

ХӨ-ӨРЛГ. Отгдтн буру гижэх улс оли бээнү?

1-гч ЗАЛУ. Тиим юмн медгдхш.

2-гч ЗАЛУ. Бидн эрктн улсвдн, ирсн кергмдн бас эн мет керг. Ах нойн баав, мана отгла талдан, зүс буру кели хошална. Эмтн мал-һруснасн хаһцад, саадгин довтлһнд то-тоомж уга һару һарчана. Үлдсн малан хэрүлдг һазрин идг уга үлджэнэвдн.

ХӨ-ӨРЛГ. Тигэд юн гижэнэт?

2-гч ЗАЛУ. Ах нойн бааван даһад, күрх һазртан күрхнь болх билэ гиж күцл кежэнэвдн.

ХӨ-ӨРЛГ. Медгджэнэ, медгджэнэ. Күцх.

3-гч ЗАЛУ. Мана дөрвд отгла ааль бөөсн, ямана арснд шүтдг буру келтир аду жөөдгәсн даһад, баһчудтм бидн амр өгчөхш. Эн кевәр игж мана дөрвд эмтн жирһж чадхмб?!

ХӨ-ӨРЛГ. Уга. (Шур-Алтнур.) Сонсжанч эмтнә кел? Ар үзг..

ШУР-АЛТН. Тиим, орст сән дурар орж өгийә гижэх темдг.

3-гч ЗАЛУ. Тигэд тана нег зэрлгитн сонсхар ирлэ бидн.

1-гч ЗАЛУ. Э... Ах нойн баав, шин бүүр ямр татлһ-та болхв?

ХӨ-ӨРЛГ. Ижл-һол түшснь

Икл нас зүүдг чигн,

Жирн наснас давснь

Жирлзэд бөөм жирһлтә чигн.

Тең-һол бөөдгж,

Тәрән-темснд зокаста чигн,

Мал-аһурс өскхд
Маш таалмжта болдг чигн.

ЦУҺАР. О, хээрхн, сээхн бүүр чигн.

Хө-Өрлг Шур-Алтила ю бис селвлцнэ, тернь зөвтнь багтжах
бээдлгэ.

ШУР-АЛТН. Болжана. Тигэд зэрлг болтн.

ХӨ-ӨРЛГ. Залус, тадн эврэ отга улсиннь кел гисн
үгинь эрүн кевэр манд жүргэд келсндтн ик гидг ханлт
танд өргжөнөвдн. Ода хэрхлэрн, мана ханлтиг отгиннь
улстан келж одтн. Эн кевэр игж шүтэд түшсн оln та-
анриг би ут цаһан мөрт орулхв. Зуг цуһар ни-негтэ
болж, килнц һарһл уга бээтн. Даруһас мана цуг отгу-
дин өмн цаһан хаалһ татгдх.

ЗАЛУС. Иерэл бүттхэ, зурһан зүүл эмтн зуурдин
аюлас гетлж, аштнь амулц эдлтхэ! (Ю-бис күүндл-
дэд, кендрлднэ.)

ХӨ-ӨРЛГ. Менд гертэн жүрцхэти!

ШУР-АЛТН. Байрта сээхн харһлджай!

ЗАЛУС. Тигйэ, Ах нойн баав! Тадн чигн оln сөкүс-
дин евэлэр амулц менд маңна тиньгр бээх болтн! (З а-
лус һарцхана.)

ХӨ-ӨРЛГ. (Хонх жингнүлнэ, сөөвнг орж
ирнэ). Ах түшмл:

СӨӨВНГ. Соңсжанав. (Һарч одна.).

Амулг орж ирнэ, атх.

ХӨ-ӨРЛГ. (А мулн гас). Нөкэдүрин цаад өдр
ямаран өдрв?

АМУЛНГ. Сөклин самнр болад дола хончкв, Шур-
Алтнас суртн.

ШУР-АЛТН. Дүүцнг өдр йис хонад болхмн, давхр
өдр харһхмн биш боллта.

ХӨ-ӨРЛГ. Дамб, Ах түшмлит — багшин зергэс
нөкэдүрин цаад, өдр медэд, тушу өдр эс болхла, отгу-
дин зэснүгүдиг дуудултн гитн.

СӨӨВНГ. Соңсжанав. Давхр өдр биш болтта.

ХӨ-ӨРЛГ. Сэн. Мөртэ улс шулун болдгар илгэтн.
(С ө ө в н г һ а р н а. Ш у р - А л т н д.) Һэөвһэ белгч бол-
дг эс билч, бэрлч... (И н н э.).

ШУР-АЛТН. (Һаран уһаһад, аман цавдч-
жад, зальврад, белг бэрнэ). Түрүн — бүтү... ор-
мдан бөөһэ болхв?.. дунд—худрһ... герүрн һарчкж...

сүл—байр. төрөн күцэж... хэлэ!.. ашнь—бүтү, эднтн
назртан орад ирчкж. (Инэһэд.)

Эндр маңдурас өнгэвртэ...

ХӨ-ӨРЛГ. (И н э һ э д). Сээни орнд төрг, тана эц-
гтн холд алддго билэ.

АМУЛНГ. Олн-эмтнэ кишг бээһэд, аль нег төр түдл
уга күцх болтхал!..

Цуһар зальврна.

К ө ш г

НУРВДГЧ ҮҮЛДВР

Негдгч үзгдл

Харадан өргэ. Харада, Дорж, Һаншва, Һандма-хатн, Саглр эктэһэн
бээцхэнэ. Деернь сөөвнг орж ирнэ.

СӨӨВНГ. Ах нойн баав, Дорж-зээснгин күргн, Хө-
Өрлгин отхн көвүн Елднк ирсн бээнэ.

ХАРАДА. Ор ги.

Сөөвнг үүд секнэ, Елднк орж ирнэ. Харадан ширэһэс эдс авад.

ЕЛДНК. Аавнр болн ээжнр, олн бурхдин евлэр
маңна тиньгр бээцхэнт?

ЦУҺАР. Бээнэ! Кукн, танахс чигн цуг менд!

ЕЛДНК. Цуһар амулн менд!

ХАРАДА. Сэн күн санаһар гигэд, эврэн ирвч. Зуг,
кукн, ним атхр болдмч?

ДОРЖ. (Х а р а д а д). Нег болхла, эврэклэрн өөц-
лдсн болх...

ЕЛДНК. Алтн уурган амлулж өгэд өсксн ээжэн ха-
яд, буй төгс ааван алвттаһинь үлдэһэд, тана төрл Дорж
зээснгин күүкнд эмн-жирһлэн негдүлхэр ирсм эн. Бурх-
нд мөргэд, батта андһаран өгэд, үрнтн болхар ирүв.
(М ө р г н э.) Арһ танд...

ХАРАДА. (Д о р ж д). Арһ чамд. Эрк дарх уга, моң-
һлин отгудар шуугулад; болад уга хүрм кеһэд, ууһад
уга арз ууһад, долан хонгин туршар нэр-жирһл кехмн.

ДОРЖ. (х э в р һ д э н). Мана күн эврэннь кергт ха-
тан чигн хармлшго.

ЕЛДНК. (Х а р а д а д). Тани зергэс, хүрм, нэр шу-
уган угаһар кехлэ, сэн болх билэ...

ДОРЖ (х э в р һ д э н). Юн болжахнь нанд медгд-
жэхш...

ХАРАДА. (Е л д н к д). Чамаг му келж биш... Чини эцглэ эдл өөрд номан геесн хан бишв!.. Арнта болхла, монһлин цуг отгуд, аэмгэр тарг... Мини төрл күүкн—Саглр—чик күүндэн аштнь одв гиж зэрлг болнав. (Д о р ж д.) Ээх юмн уга, тигтлэн көвүг күчн бишэр сад кежэхш... Сэн дурн номин сакуснд чикэр тусдм.

ДОРЖ. (Х а р а д а д ш и м л д э д). Тигэд, одхм гисн юн болж йовна?

ХАРАДА. Нег шиидснэсн хэрү цухрдгоһим чи медналмч!..

ЗАНДА. Ах нойн баав, гемим тэвж хээрлти. Күүкиг би һарһлав... Хэлэсн үрэн үүмэтэ цагла чик кевэр күн болшгоһинь меджәнэв...

ДОРЖ. Э таср, Занда! Ах нойн баавиг зэрлг бола бээтл, юнгад хажуһаснь орлцнач! Чи юм меджэхшч...

ЗАНДА. Та, һаншва-багш, мана зовлңгд орлцтн...

ҺАНШВА. (З а н д а д). Эк-эцгэс күүкн һардг, хэрд өглһиг ах яста күн халлдг. Бурхна номин бичгт тигж һарна...

ЗАНДА. Дэрк туслг, оln бурхд-минь, хамг му килнцэс маниг гетлгит!..

ХАРАДА. (Е л д н к д). Кукн, нааран өөрдэд суулчн. Танахнд ямр зэңг бээнэ?

ЕЛДНҚ. Манахс нүүхэр бээнэ.

ХАРАДА. Кезэ?

ЕЛДНҚ. Кезэһинь меджэхшв. Нанд күн—өдр, саринь келсн уга.

ХАРАДА. Мана өргэд күүндэд бээсн тоот чини эцгд яһж күрдгинь меддг болвзгоч, кукн?

ЕЛДНҚ. Ах нойн баав. танахна отгудас кесг өрк-бүл нүүһэд одчкн бээнэ. Өдр болһн үзжэхнь; мана аавин өргэн ард өмнөһүр ацата темэд һарцхана.

ХАРАДА. (Д о р ж Һ а н ш в а х о й р т). Игэд күүрсэ бээж нутгтан бидн һанцарн үлдэд оддм биш болхгов...

ҺАНШВА. Юн тиим болх билэ, болв Алти хаанд медүлх кергтэ.

ДОРЖ. Алти хан медхлэ, Ах нойн баавд сэн болх уга. Үүгитн зогсадгин үүд эндәһэр хээхм...

ХАРАДА. Нег чигн күн нанас холд одхн уга. (У х а т у н Һ а Һ а д). Эднэс межэ һатц эс бээсн болхнь, сэн гидг керсг кеж болх билэ. Зуг нанас Хө-Өрлг түрүлэд оркв. Болв залу күн һурви һундлта, һурв дакж неклддг...

САГЛР. (Б о с а д). Хоолан боож үкнэв... (Ц у г т а н

алц болад, ю келхэн медж ядна. Елднктал ирэд). Нал цаһан өдрэр төөрчт... (Һарна, үр күүкднх дахлда һарна).

ҺАНШВА. Муха ик килнцв...

ҺАНДМА ХАТН. Амта күүкн баранд хуравчн болдогидг... (Босад). Би түүг негн деернь һарнов! (Некэд һарна).

ЗАНДА. Дэрк туслг, күүким йирин шулм эзлчкв!.. Төрүц иим биш билэ.

ДОРЖ. Экнь нанд ирхдэн бас иим ааль һарһсмн...

ХАРАДА. Төр уга, күр кех юмн уга. (Елднkd). Чи, кукн, бичэ му сан; чини төр талдан, хаадин төр ондан.

ҺАНШВА. Э, тиим, тиим.

ЕЛДНК (Һарч йовад, хажудан). Зеткр — келж ирдго! Зеткрм хатхад оркв билтэл... Эн улсин күүндэн ик сонжлта... Юңгад андһаран өгүв? Юңгад? Гергн олдх чигн биз, һарлдсн нанд дакж олдшго. (Чанһур). Деедс-минь, мини буру, буруһан меджәнэв.

(Өмнэснь өргэн харулч орж ирнэ).

ХАРАДА. Авад һартн. (Авад һарна).

Шам унтра.

Хойрдгч үзгдл

Дорж, Һаншва, Харада.

СӨӨВНГ. (орж ирнэ). Ах нойн баав, Хө-Өрлгин отгас нег күүкд күн нег баахн көвүн хойр ирсн бээнэ, танд баралһхар суржана.

ХАРАДА. Орг.

Сөөвнг үүд секнэ. Байрха Очр хойр орж ирнэ).

БАЙРХА. Хээрхн, тани зерг, хотна захд бээдг белвсн му эмгн... Нүдн болжасн нойхим тана арвтр кеерэс орһулад авч одла... (Уульна).

ХАРАДА. (шүрүһэр). Орһулад? Мини көвүд?..

БАЙРХА. (Ээсн бээдлтәһэр). Кемжәнэ йир... эн дахж ирсн демида келх.

ОЧР. Долан хонг хооран мана хотна күүкд кеер гүд сааж йовтл, тана Дорж-Жал, Мергн ах дү хойр өөрән арвад шаху көвүд дахулсн, эн көгшән күүкиг авад йовж одла.

ХАРАДА. Ода кенинь авч гихв, мини көвүд гер буулһад уга... Не, авсн болхла, йир сән.

ОЧР. Тертн мини келсн күүкн билэ, би күүкән авл уга һаршгов.

БАЙРХА. Тани зерг, йилһл уга та биитн үртэ-садта күнт, зэрлг болж тер шойхим олулж өгхитн эржәнэв.

ХАРАДА. Хө-Өрлгэ отга улс цугтан бурхн-номан гэсн улс болвзго, — һазаран һарсн күүк кен некж йовла!.. Чи намаг хараж мини өргэд ирвч?!

БАЙРХА. Хараж биш, хээрлт эрж. Өрчэсн һарсн үрэн яһж әмдәр геечкәд би суух биләв!

ОЧР. Манахн тер күүкнд тавн саван өгчкләвдн. Даруһас өдр келхәр бәэсн юмн.

ХАРАДА. Тавн биш, тәвн саванчн уулһсн бол!

БАЙРХА. Тани зерг, экин һашута нульмс хуваитн...

ХАРАДА. Не, хувалцнав!.. (Альх ташна, өргән харулуч оржирнә.) Эн му йорта шивгчнд арвн тавн маля өг! Эн задһа амта бирмнд хөрн тавн маля өг!

ХАРУЛЧ. Һартн! (Түлкәд, Байрхаг босхна.)

БАЙРХА. (Һарч йовад). Хаана хәэрн, һашута нульмсн.

ОЧР. Көгшн эмг дегдрүлжәһәд... кәл-Һарчн монж-рвзго!

ХАРУЛЧ. Ду бичә һар!

(Һарцхана).

ХАРАДА. (Доржд). Хө Өрлгин көвүн чи ман хойрт үрн болж эцгән нааран хәләлһшго. Тигхлә, Нимәтә хоюрн манһдурин бийднь мордтн. Хө-Өрлгин әмнд эс күрхлә, манд жирһл уга.

ҺАНШВА. (Доржд). Чи мел әәһәд йовдг биләч, зүркән бәрхин кергт, нөвчк әдлжәх кергтә...

ҺАНДМА ХАТН. (Яһлалсн оржирнә). Дәрк, дәрк, оһн бурхд-минь! һурвн хаана көвүдт эс болсн Саг-лриг хайчкад, орс-терс орад һарчах Хө-Өрлгин көвүн килнцәс юңгад эс хоржахм!

ДОРЖ. Ямаран нүдәр би әмт үзхв! Үүгинь медсн болхнь, хошудтан элгн болчкх күн...

ҺАНДМА-ХАТН. Цуг хальмгудиг авад әрлвә, әрлвә. Һаншва, арһлтн, арһлтн!..

ХАРАДА. Манас урд өвкнрин һарһчкән йосиг әвднә гидгиг ноха суульсн чсежтә улс эс һарһхий!..

ҺАНШВА. Деедсин заясн йос күчн бишәр хажилһсн күн эрлг номин хаана хәәснд әмдәр хуургдх зөвтә.

ҺАНДМА ХАТН. Дәрк туслг, тертн, Һаншва йорта зәрлг.

ХАРАДА. (деегшэн хэлэж угзрад). Хө-Өрлг, соңсжа: мини өргэд хурцхасн шажн хувргуд болн цаһан яstyr мини залмжиг цуг хаадудас һатлһжана!..

ҺАНДМА-ХАТН. Эн төрлдэн эс болвчн, хөөт төрлдэн эрлг номин хаана теңсг ик хээснд эмдэр буслхинь үзхвдн!..

ҺАНШВА. Харалин экн цусн...

ХАРАДА. Та, һаншва, хурлд шулун болдгар когшд хураж, мөргүл кетн.

ҺАНШВА. Мээдрин гегэн буру хэләһэд залрчкск бә-әнә гигэд зэрлг болчклав.

ХАРАДА. Зуг эврә отг-әәмгийн улст негн күртлнь медүлсн болхнь сән бол билә, эс гиж олна ухан гисн юмн, оруһин усн кевтә, хольврад оддг... Не, би невчк нө-өрснәв, тадн жергән эклтн.

ДОРЖ. Күцх...

Шам унтрна.

Һурвдгч үзгдл

Сөөнь өрәл дүнгә цаг. Харадан әмт баралхдг өргән нег шуһуд Сө-өвнг Елднк хойр

СӨӨВҢГ. Хәрнь тер, залу бинд йилһл уга гигэд ча-мд келжәнәв. Чини нааран ирсчн ик эндү.

ЕЛДҢК. Эндү, эндү...

СӨӨВҢГ. Доржин әмгн күүкн хойрчн, ик ухата улс, теднч чини эк эцг хойрт зовняд үкжәцхәнә. «Һанцхн на-нас кәлтә эк-эцгән алулсн деерән, цуг отгудан булагдч-кн гижәнә» — гиж, тер күүкн нанд келв... Доржас биш-кннь Харадад йир дурго. Дурта күн үндчн уга.

ЕЛДҢК. Би одачн һәргтәжв... (Толһаһанцокад.)
Ода яһж мөлтрж хәрдм!

СӨӨВҢГ. Хаалһичн зааж өгнәв. Болв үүнд танахна нег һурвн күн йосн бишәр цусан уужацхана. Теднәс негнь тана аавин зарцд йовад бәэдг күн — Үннә-Әкн.

ЕЛДҢК. Үннә-Әкн.. мана ээжин зел!..

СӨӨВҢГ. Эндрин бийднь тедниг эс алдулж авхла, маһдур оратж одн гижәнә.

ЕЛДҢК. Наадк хойрнь юн улсв?!

СӨӨВҢГ. Нег белвсн гергн. Одахн түүнә, күн келәд болчкск күүкинь Харадан төрл көвүд кеерәс буласн би-лә. Түүгән некж ирәд бәргдж одон бәәнә.

ЕЛДНК. Нурвдгчнь?!

СӨӨВНГ. Төр күүкнэ күргнь болдгж, үдлэ хөрн тавн
мал я авсн эм-шир уга кевтнэ.

ЕЛДНК. Тигэд яһ гинэт?..

СӨӨВНГ. Зөөһөн алдулж авдгин арһ хээтн.

ЕЛДНК. Ямаран кевэр?

СӨӨВНГ. Би харулчур одад, ю-бис күүндэд меклнэв;
чи гетж ирэд, шааврар толһадад, моньрулчк. Түлкүрнь
бийднь бээдмн.

ЕЛДНК. Зөв... Зуг өр цээж одн гижэнэ... Адһх керг-
тэ.

СӨӨВНГ. Дигтэ эмтэхн нөр...

ЕЛДНК. Цаатн күн ашх бээдлтэ.

Сөөвнг өмнөснь тосад һархар седнэ.

САГЛР. Ээх юмн уга, бив. (Елдңкүр.) Би таниг
хээж йовлав.

ЕЛДНК. Күүкн күн сөөни өрөллэ кү хээдв?

САГЛР. Эмнд орлцх керг... Чикән өглт нааран.. Нимэ
гидг зээснг мана аавта танахниг юрж одв. Адһх кергтэ,
эс гиж аавинтн эмнь негн деерән һарч одн гижэнэ.

ЕЛДНК. Тигхлэ чи яахмч?

САГЛР. Нанд арһ уга. Ман хойрин жирһлэс отг-нут-
гин жирһл дота болх зөвтэ.

СӨӨВНГ. (Саглрт.) Төр бэрэнд бээсн улсан яахм
энчн?

САГЛР. Би одад һарһулад өгчкнэв.

ЕЛДНК. Харулч тиим амрар сулдхчккий?

САГЛР. Тана юн керг, йовий, дахнт намаг? Эс гиж
богшурһа жиргн гижэнэ. Харулчнрин мөрд унж авад, ха-
рулчтаһан йовад одцхахт.

ЕЛДНК. Кемр эн хамган күцэв гихлэ, чи ман хойрин
жирһл чигн бүтх,—дахад йөвх болвзгоч?

САГЛР. Түрүлэд эцгиннь төр хаһлчкад, тигэд оч ми-
ни төр хаһлхмн билэт. Хөөнь медгдх.

ЕЛДНК. (Хэврһдэн.) Аавм намаг хэрү ирсндм
цухлдхий?..

СӨӨВНГ. Соңсчкад. Уга. Буруһан медсчн ик нилч...
залу күн заңһсн талан, зандн модн нээхлсн талан, зөр,
кукн, цаг бичэ үрэ.

ЕЛДНК. Аав сакусм минь, би тандан харта бишв,—
өршэ намаг...

САГЛР. Йовий, йовий шулудтн.

АХ ХАРУЛЧ. Бэрэнэ улс зулж оч. Хө-Өрлгин көвүн бас.

ХАРАДА. Юуһар?

АХ ХАРУЛЧ. Харулчнрин мөрдэр.

ХАРАДА. Харулч яһж?

АХ ХАРУЛЧ. Тедниг дахад эрлж.

ХАРАДА (А х харулчиг зааһад). Тер кишваг эндрин бийднь хээчлэ харһул! Чамд бийдчи хөрн тавн маля өгчэнэв.

ЗАНДА. (Уульсн орж ирнэ). Ах нойн баав, Хө-Өрлгин нүүлт бирмн һанцхн нойхим авад эрлж, жөндөн келдмб!... Теңгрт ю келэв!.. Ах нойн баав, Аһ баав!

ХАРАДА. Күүкн эрлсн гем уга, һэ садһ авад эрлсн болх... Гүрм харулчнрт бээнэ, цугтаһинь негн күртлнь хээчлэ харһулнав!

ҺАНДМА-ХАТН. Һаншва, ном ээлдэд төдниг хаалһднь көшэдг арһ угай?

ХАРАДА. (А х түшмлд). Харулчнриг негн күртлнь мордултн, неклдтн!

АХ ТҮШМЛ. Көөлдэд йовж одла.

ХАРАДА. Эврэн бас морд, мини шарһиг ун!

АХ ТҮШМЛ. Нэ (Һ а р н а.)

СӨӨВНГ. Давсн хуриг занч авч көөлддго...

Шам унтриа.

ДӨРВДГЧ ҮҮЛДВР

Негдгч үзгдл.

Хө-Өрлгин өргэ. Хө-Өрлг, Шур-Алти, Увш, Авла-тээш, Цолом-Эрднь, Амулг сууцхана. Хө-Өрлг хасг хаана болн маңд хаана эрк шилтэ бичг умшжана:

ХӨ-ӨРЛГ. «Хөөт сарин дундур суһар, торһуд хан Хө-Өрлг мана һазрин межэһэс эврэннь отган, мал-герэн зун дуунад хадһлжах зөвтэ, эрк шилтэ мини зэрлгин бичгиг эс күцэв гихлэ, жил болһн татлһни арвн миңһн мөр, тавн миңһн темэ, хөрн миңһн хү—алв гиж өгтхэ. Алькиньчн эс күцэхлэ, зер-зевин күчэр медхүв гиж, шар ямана арснд һурв дараһар мөргүв. Таранчин түрг хан Төмр.»

ШУР-АЛТН. Пө, муха ик санамб!

УВШ. Санан хурдмб, салькн хурдмб гишц, санаһан бичсн болжахгов...

ХӨ-ӨРЛГ. Дакад нег бичг бээнэ.Эннь Үсүнбай хаана бичг: «Жирн тавн жил урд тана эцг Самбл хан хасгин отгас һазрин сэн идгтэ гисинь булахад авчкси болдг. Ода тер һазрин нерднь танахид келгднэ: Цоохр, Зүн-һар, Эрктн, Долан толһа, Дала-усн, Эмтэ һазр. Жирн тавн жилд эдлсн шангинь гиж: арвн тавн миңһн мөр, нээмн миңһн темэ, һучн миңһн хөн, һурвн миңһн жүүк. Мини зэрлг эс күцэхлэ булаж авнав гиж коран деер андһар өгчәнэв... Хасг хан Үсүнбай».

ЦОЛОМ-ЭРДНЬ. (Авла- тээшд). Эннь бээсэн һарһад бичж.

АВЛА-ТЭЭШ. Жирн тавн жил гиснь — ээ һалзн худл. Тача өвкин хөрн һурвтад гидг; түүнэс нааран зун жил шахж йовхмн.

ХӨ-ӨРЛГ. «Хасг хан Үсүнбайд болн Төмр хаани зергирт. Таанрин эрк шилтэ бичгиг умшад, хэрүдин бичг анхржанавдн. Хальмг улс эн һазр усан эн өдр күртл түшэд амулңг бээһә мөн. Негчн бүүрә һазр хальмгуд талин күүнә отгас булаж авсн хаалһ уга. Бидн нүүдг болвчн, мана эзлжәсн һазр өөрдин нутгудт үлджәнә. Таанрин эрүүл-менд күцгч Хальмг хан Хө-Өрлг.

УВШ. Дакад немтн, таднла негдж күүкд һарһсн угавдн гигэд.

Цуһар инәлднә.

ХӨ-ӨРЛГ. Бәг, юңгад тигхв?

ЦУҺАР. Болжана тигэд.

Пииср цаас өгнә, Хө-Өрлг һаран тәвнә.

ЦОЛОМ-ЭРДНЬ. Харадаһас үгтәһәр эс бичжәхнь...

ШУР-АЛТН. Тиимчн болхмн. Эртинә тәднә элчһрнь Хараданд кесгтән бээсн билә.

ХӨ-ӨРЛГ. Тигхлә, таньл улс хоорндан эвән олцхах...

Пиисрт.) Эн цаасан маңһдурин бийднь илгәчкитн.

ПИИСР. Нә (Гекәд, һарна.)

ХӨ-ӨРЛГ. (Шур-Алтнла *селвлцжәһәд). Зәәснгүд, мана бээх бээдл нег бийәрнь авад хәлэхлә, өдр ирвәс уутърад йовна, әмтн чик нар үзжәхш. Дота, һазһин довтлһһн давж тусжана. Харадан ааль улм икдәд, делгрәд йовна... Наад бийәрнь авад хәлэхлә: таанрин селвгәс иштәһәр Шевжәг орсин эзн цаһан хаанд илгәчкләвдн, даруһас сән зәңгтә ирх тигж күләжәнәвдн. Тер төләд маңһдурин бийднь хәрж ирчкәд, әмтсән маля да-

ахарнь босхтн, дөрвн зүсн малыг оданас авн дотагшан кетн.

ШУР-АЛТН. Хортна ам тостн. Нег ухаһар, нег мөслсн зүркәр.

АВЛА-ТӨӨШ. Мана отга улс, Ах нойн баавин зэрлгәр орн-нутган харсхдан кезэчн белн.

ШУР-АЛТН. Зээснүд, эмтнд эмтнә үлгүр цээлһх кергтә: «хуучан хатхсн урн, хөөткән сансн цецн,»—мана Ах нойн баав хөөткән санж, эн һазр-уснд дээлгдж бээхнн орчд олн таанриг дахулж, орсин һазр оржаснь эн гигэд.

ЦУҺАР. Хээрхн, тертн мел чик.

УВШ. (Хө-Өрлгт). Хээрхн, тана зэрлг күцх. Эмтнә ухан нег мөслгдв.

ЦОЛОМ-ЭРДНЬ. Мана сә хээгч. Ах нойн баав мөңк нас наслж йовтха гиж. Эрктн отга улс өдр-сө уга мөргүл кежәнә. Тана зэрлг күцэхд эмтн эмән хармлшго.

ХӨ-ӨРЛГ. Хулхач харһуд, худлч инэдн заагт тушан хальдадг, тигхлә, саг-серггиг чаңһатн. Кемр окн теңр атив гихлә, цуг торһуда отгт зун темәһәр һал тәәж, зура бүтү адунас зүсн болһниг негдүлж, ки-садһанинь эрлһж, олн бурхдин шевһрт миңһн мөрәр бәрц бәржәнәв.

ЦУҺАР. Деедс өршәтн, мана Ах нойн баавин бәрциг цухлдл уга авит! (Цугтан зальврад, һархарседнә. Сөөвнг орж ирнә).

СӨӨВҢГ. Ах нойн баав, Шевжән сөөвнҗнь ирчксн бәәнә.

ХӨ-ӨРЛГ. Кезә?

СӨӨВҢГ. Минь одахн ирж буув.

ХӨ-ӨРЛГ. Йир сән! Ор ги нааран.

Цугтан байрлна.

СӨӨВҢГ. Соңсжанав. (Һарчодна.)

ШУР-АЛТН. Санснас түргәр ирж йовна.

ХӨ-ӨРЛГ. Кергнь күцэд тигж эс йовхий! (Хө-Өрлг цаасавад бичнә. «Буйнта Орс хан...

Шевжән сөөвнг орж ирэд ширәһәс әдс авна. Ардаснь Амулн орж ирнә.

СӨӨВҢГ. Ах нойн баав, олн бурхдин цолар хуучудл уга бәәнт?

ХӨ-ӨРЛГ. Бээнэ. Таднчн хаалһдан ээх-зовхиг үзлго,
менд йовж ирвт?

СӨӨВНГ. Ирвэ.

ХӨ-ӨРЛГ. Одсн һазр-уснахн цуг мендий?

СӨӨВНГ. Мөнд.

ХӨ-ӨРЛГ. Не, йовсн керг юн болж бүрдвэ?

СӨӨВНГ. Хээрхн йир, сэн болдгар күцвэ гиж Шев-
жэ келвэ.

ШУР-АЛТН. (С ө ө в н г д). Шевжэ уужмд үлдвү?

СӨӨВНГ. Уга, хойр өдрэ һазр болх, нөкэдүр ирж
буухвдн гиж келлэ.

ШУР-АЛТН. (Х ө -Ө р л г т). Хэрнь, белгтэ-йорта белг
туслал.

ХӨ-ӨРЛГ. Хаалһин ут-туршарт белгч болвч.
(и н н н э).

ШУР-АЛТН. Ах нойн баав, хаалһин туршар кемжэнэ
йир, эн саамд бульчрха чочад туссн эс болхнь—чикдэн
һарч.

Цугтан инэлднэ!

ХӨ-ӨРЛГ. Не, сэн зэнг авч ирсндчн ханж байрлжа-
навдн. Хаалһд муурад зовснчн болхт, сээнэр амрч автн.
Күцэх керг одачн дала. (С ө ө в н г м ө р г э д һ а а р н а,
а х т ү ш м л о р ж и р н э.)

Шевжэг дахж, орс хаана элчнр залрж аашдг чигн.
Нөкэдүр ирхм боллта. Бер орулж авснд орхнь даву үнтэ
байр. Өмнэснь угтул тэвтн.

ХӨ-ӨРЛГ. Отг, ээмгин нойдуд, зээснүдиг цуг шевн-
ртэһинь иртн гиж дуудултн. (З э э с н г ү д ү р х э л э -
һ э д). Мандур өдрэс авн орс хаана элчнр аашх учрар
отгударн нэр-жирһл кетн. Немх үг бээнү!?

ЦУҺАР. Тана зэрлгт багтжанавдн.

ШУР-АЛТН. (Т ү ш м л д). Э... мартчкн гижэжв. Урл-
дана мөрд, бөкнриг, саадг делэчнриг авч ирцхэг. Гиичнрт
эрин һурвн эрдмэн үзүлхгов!

ЦУҺАР. Үзүлх, үзүлх.

АМУЛНГ. Тэв шаху сээхн дуута берэд, күүкдэр сөн-
гин ду дуулуж, гиичнрт идэ зооглулхмн.

ЦУҺАР. Тим болл уга, зооглулх.

ХӨ-ӨРЛГ. Не, болв.

ЦУҺАР. Болв.

Түшмл һарна.

АВЛА-ТЭЭШ. Ах нойн баав, бидн мордхмб?

ХӨ-ӨРЛГ. Мордцхатн, нөкэдүртэн хурцхавдн.

ЦУНАР. Ах нойн баав, аһ баав амулн г менд, тиньгр аңхртн, байрта харһий!

ХӨ-ӨРЛГ. Тиигий. Зээсн гүд фарцхана, Амулн г эврәннь хораһур орна.

ШУР-АЛТН (Х ө-Ө р л г т). Невчкн зуур цогцан амрах болвзат?

Сөөвн г орж ирнэ.

СӨӨВНГ. Ах нойн баав, Хараданас хойр зээсн г ирсн бээнэ.

ХӨ-ӨРЛГ. Зан цаһан хаана медрлд, шин бүүртэн күрчкэд амрхмн...

ШУР-АЛТН. Ямаран цагин ирлһн болж бээхмб?

ХӨ-ӨРЛГ. Күүндхлэ, эс медгдхий?.. Орцхаг.

Сөөвн г харн.

ШУР-АЛТН. Өндгэн геесн тоһрун энлһтэ гидг.

Сөөвн г үүд секнэ, Нимэ, Дорж хойр орж ирнэ.

НИМЭ. Зергнр, сакусдин таалар тиньгр бээнт?

ХӨ-ӨРЛГ. Бээнэ... Дегшэн фарти. (Дорж, Нимэ хойр өргэг эргүлэд хэлэн йовж, Хө-Өрлг тал сууцхана). Танахн цуг менд!

ДОРЖ. Менд.

ХӨ-ӨРЛГ. Таанрин келсиг соңсжанавдн.

НИМЭ. Хаани зерг, зөв учр сурхас урд, унд залһч-кад сурдг эс билү!

(Хө-Өрлг Шур-Алтнур хэлэнэ.)

ШУР-АЛТН. (хажудан). Цөлдж йовсн улсв! (Соңсхкад.) Унднас элвг юмн уга. (Бортхта эркэс кеж өгнэ).

НИМЭ. Тани зергин мендиг кесгэс нааран чирэцж медэд уга билэвдн... Тигэд мана Ах нойн баав Харада маниг тана мендинь медэд, золһад иртн гиж зэрл болла.

ХӨ-ӨРЛГ. Танахна арлин меклэст ноосн урһчкву? (Нимэ Дорж хойр яһж хэрү өгхэн медж чадлго, нег негнүрн хэлэлднэ Шур-Алтн инэн алдад зогсна). Акад юмб, урзни цаад жил, мээдрин гегэн болжахд, нанд келсн үгнь бээдм. Меклэд ноосн урһхла, тигэд оч золһул тэвнэв гиж келсн.

Дорж, Нимэ хойр дакад нег негнүрн хэлэлдж алг болна.

ШУР-АЛТН. Тана Ах нойн баав. Харадан нег цагт болсн зэрлгинь танд соңсхжана...

ХӨ-ӨРЛГ. Э... Намаг адусн мет мартмха гиж сансн болхгов!

ДОРЖ. Ах нойн болн худ өвгн, нанд нег амн үг келхд зөвшэл өглт.

ХӨ-ӨРЛГ. Келтн, келтн.

ДОРЖ. Ода мана Ах нойн баавин альк хамгинь бидн даахв, болв залуфин чирэ хэр назрт улана гидг, түүшлж манд невчк эвгэ болв. Мана ирлһн таниг, золһж ирсн деерән, яһвчн бидн лавта элгн садн болад, күүкдән кү кехәр худ бәрлдсн болхла...

ХӨ-ӨРЛГ. Үг утдхад керг уга. Дакад ямр кергәр ирсн болнат, күргн бәэтн... соңсий...

НИМЭ. Дээсэн дарад чигн биш, дэ босһхар чигн биш, дөрвн миңһн харулан зогсаж, дөрвн миңһн жидән хатхж, ке шар туган киисгж хар арзар унд кеж, долаи хонгин туршар тани зэрлглә чеежиннь уудьвран һарһж, өөлсн-нәэлсн үг бәэхлә, күүндәд медлций гиж мана Ах нойн баав маниг мордулжаһад, зэрлг анхрла.

ДОРЖ. Ээлхн биший, нам үүнәснь авн эклх төр биләл...

ХӨ-ӨРЛГ. Моһан эрәнһ фаза, күүнә эрәнһ дотрнь. Та-на ирлһниг меджәнәв. Тертн күцшго юмн.

ДОРЖ. (Уульһнад). Ах нойн баав, невчк хажһр тәэлчквт, тиим биш. Тигтлән бидн унгдан ус кесн биш,— үрн-саднаннь төлә худ-элг бәрлдчкәд ямаран ухатаһар тигх биләвдн?

ХӨ-ӨРЛГ. Олн үгин цөн сәи, цөн үгин товчтань сән. Чон хөн хойр нәәж болдв? Түүшлж, кедү әмтәхн үзм-шикр мет үг келдг болнат,— мини уха хәрү цуцлж чад-шгот. (Босна). Кемр зуурдин үкләр эс үксн хөөн, зун жилдән йовадчн торһудиг Орсин орн-нутгт күргнәв.

НИМЭ. Харадад юн гиж желхм, Тана зергәс?

ХӨ-ӨРЛГ. Гүрәтә деесиг таслхд хату, һолар гүүсн усиг зогсахд хату, орчлнгин шар нариг хаахд кецү, ол-на ухаг салвлхд күчр. Харада нанас тооца авч амштад уга.

Нимә Дорж хойр үүмәд.

НИМЭ. Ах нойн баав, зөв гихләтн, онц биидтн келх нуувчин үг бәәнә.

ХӨ-ӨРЛГ (Шур-Алтнд). Һарад бара хәләлтн.

ШУР-АЛТН. (Хө-Өрлгт). Болнаж жүүрцгн. (Һарна).

НИМЭ. Тани зерг, ширэдэн залртн.

ХӨ-ӨРЛГ. Альдас соңсснь йиллл бээх билэ, келн бээти, көл-һаран тинилһнэв.

Хө-Өрлг нурһан үүрчкэд, наар-цаар йовдннна; Нимэ, Доржиг хатхна, тернь ээсн дүртәһәр гертә утх өгнә; Доржин өргнь хавжиннад бээнә.

ХӨ-ӨРЛГ. Та безгтә биш болхговт?

ДОРЖ. (чичрцнэд). Э, тани зерг, невчк тиим хуучтав...

ХӨ-ӨРЛГ. Тигхлэ, хот-хол эдлэд амрцхатн.

НИМЭ. Невчк күүрцжәһэд. (Эмн күчән һарһад.) Цаатн юн түүмр шацахмб?

ХӨ-ӨРЛГ. Альд?

Хө-Өрлг терзүр эргнә, Нимэ гүүһэд, утхар шаахар седлһнләнә, Өмнәснь Елдик орж ирэд, һаринь мошқад, утхинь унһаһад, бахлур авад дарна.

НИМЭ. Болсн уга, Дорж, болсн уга!..

ЕЛДНҚ. Ода болжану?

Шур-Алтн, Амулңг, сөөвигүд, түшмлмүд орж ирнә.

ДОРЖ. Алтн үүг!.. Нанд мел гем уга, би хуучн безгтә күмб, Ах нойн баав!.. (Хө-Өрлгин көлд кииснә.)

ХӨ-ӨРЛГ. (Чиклэд). Худ өвгн, кецин усн һууһан темцдг, кесн үүл эзән темцдг. (Түшмлд.) Нүдндм бичә үзүлтн.

Түшмл Елдик хойр авад һарна.

ШУР-АЛТН. Золһучнр.

АМУЛҢГ. Дәрк туслг, юн төрлтә улсв!

Елдик орж ирнә.

ЕЛДНҚ. Аав ээж хойр, кесн гемим тәвж хээрлтн, би үзхән үзүв, медхән медүв!..

АМУЛҢГ. Кукн минь, игәд менд ирснь энвч?!

ХӨ-ӨРЛГ. Не, хөөннь...

Үннә-Экн орж ирэд, Елджкиг теврж үмснә.

ҮННӘ-ЭКН. (ширәһәсәдс авад). Ах нойн баав, күн кенәс тус үзхән медшгож. (Уульна). Елднкиг эс ирсн болхла, Харадан харңһуд ясан хайн гивв...

АМУЛЦГ. Хээмнь, хээмнь, му зем, му зем. (Н у л ь м с а н а р ч н а).

ХӨ-ӨРЛГ. Залу күүнэ эс одх назр, эс үзх зовлң уга. Сүл зовлңган диилэд, эмд харсндан кентн болвчн байрлтн.

ШУР-АЛТН. (Елднкиг үмсэд). Эцгиннь эм харснд хамаһан чамаг залхв!..

ҮННЭ-ЭКН. Ах нойн баав болн Наһц эгч, берэн йөрэтн!

ХӨ-ӨРЛГ. (Амулңгур хэлэчкэд). Юн бер?

Елдик үүд секнэ, Саглр үүдн һатц, күүкд, берэдтэ үзгднэ.

ҮННЭ-ЭКН. Цугтаһимдн Харадан тамас гетлгсн күн-тана бер. Көөрк, ут наста болг, мана Ах нойн баавд кишгтэ бер болг!

АМУЛЦГ. Көлэр одснь ирдг... көөрк, көөрк, гилэн мөртэ юмб!..

ХӨ-ӨРЛГ. Һарлдснла юмн деңгцшго, — геминь тэвжэнэв.

ШУР-АЛТН. Хүрм деер хүрм, байр деер байр...

ҮННЭ-ЭКН. Хун кедү догшн болвчн өндгэн хамхлдго... (Саглрур гүүж одад.) Хээрхн, окн тенгрт мөрг, Ах нойн баав Хө-Өрлгт мөрг, Наһц эгч Амулңгд мөрг.

ШУР-АЛТН. (Түшмлд). Мөргүл.

Түшмл һурв гекүлнэ.

ХӨ-ӨРЛГ. Орул.

Саглр орна.

АМУЛЦГ. (Өөрдэд үмснэ Хө-Өрлгт). Нерн уга бээхм биш — нер өгтн.

ХӨ-ӨРЛГ. (Иһнэһэд). Байр!

ЦУҺАР. Йөрэл шингтхэ!

ХӨ-ӨРЛГ. Хүрмнь маһндур!

ҮННЭ-ЭКН. Көөркс, мин му наһцх бергн хойр мини наснд күртн!

АМУЛЦГ. (Күүкдт). Нааран йовтн. (Эврэннь хораһуравадорна).

СӨӨВНГ. Орж ирэд, байртаһар). Ах нойн баав, маһахс довтлад аашцхана!

Цугтан һарцхана.

ҮННЭ-ЭКН. Кишгм бидн чилэд уга, тулмм бидн хоосдад уга улсвдн!

Көшг.

ТАВДГЧ ҮҮЛДВР

Негдгч зург.

Байрхан ишкэ гер. Байрха орн деер кевтнэ, толһа туснь Бүрн-Төгс, көл туснь Очр зогсжана. Хоюрн өндэлһэд, Бүрн-Төгс Байрхад ааһта ус балһулна.

БАЙРХА. Эн кевэр игэд, яс-үсән нутгтан хайхий?
БҮРН-ТӨГС. Тийм юмн бээх билэ... болв махмудчн көк балм болж оч.

ОЧР. Ээж оччд одхм болвза?

БАЙРХА. Бэг. Яс-үснд мел гем уга эс мөний?

БҮРН-ТӨГС. Ясн хамхрсн болхла, хээмнь, үүнэс даву зовлнкта бээх билэч. Нойх һарһсна шаңгнь эн... экин седкл үрнд гигэд...

БАЙРХА. Нам нойхан нег цецгәһәрн үзсн болхнь, һундл баһта болх билэ. Нанла эдл күүнд, һазр деер эмд бәһэд тус уга... Арвн сар гесндән төөһэд, алтн шар уурган амлулж өгэд, амндан зууһад өсгсн ор һанцхн үрнәсн игж хаһцкад ю үзжәнәв гиж бээхв!.. (Ууляд.)

БҮРН-ТӨГС. Ода яахв, тәвсн хүв. Экин зовлң үкәрт ортл чилдго. Һазаран һарсн күүкнчн эдл, үксн күнчн эдл.

ОЧР. (Термәр хэләчкәд). Ээж, кесг мөртә улс довтлад аашна. (Һарад гүүнә.)

БҮРН-ТӨГС. Кукн, зогсча, чи дакад...

БАЙРХА. Саакс болхгов, ода альдаран оч үкхм!..

Мәрдин довтлсн э улм сонсгдад йовна.

БҮРН-ТӨГС. Дәрк туслг, теңгр бурхнд ю келәвдн... (Иргәр шаһаһад.) Хээмнь, энчн манахс, хотна захд ирәд буулдж йовна... Одак арвт, эртинә үүнд ирдг... Очрла теврлдәд үмслджәнә.

Һаза хәәксрсн дуд сонсгдна.

НҮҮДЛЧ. Ах нойн баав Хө-Өрлг орн-нутгт чилшго ик байр зарлж зәрлг болв...

БҮРН-ТӨГС. (Байрхад). Хээмнь, ик эртинә һарсн зәңг үнндән тохрж йовх бәәдлтә...

Нүүдлчиг дахад ардаснь кесг улс орна.

НҮҮДЛЧ. (бурхнас одад әдс авад). Ах нойн баавин зәрлг: Орс хан мана хальмгудиг үдмәдән орулж авх болж аңхрж!

ЦУҺАР. Орс хан!.. Цаһан сакуста ханв! Ах нойн баавин буйн чилшго юмн!

БАЙРХА. Амнчн өөктэ-тоста бол!

НҮҮДЛЧ. Маһдур болх дүүцнглэ харһулж хурл хураж, оln хар ястнр мөргүл кехмн.

ЦУҺАР. Оln бурхдин шажнь делгрж, му маанриг оlnа хормад багтатн! (Цуһар мөргнэ.)

БАЙРХА. (Бүрн-төгст). Ик-баһ уга, икрин өрәсн уга мөргүлд одх... Көгшрх насдан өнчрсн би яахм болхв!..

ОЧР. (Байрхад). Ээж бичэ зовтн, мана ээжтэ мана темәһәр хурлд күрхт!

НҮҮДЛЧ. (Байрхад). Ки настав, хөрн негтәв, ээж аавасн бичкндән хаһцлав, үрн-садн уга кү үзхнь, эк-эц-гләрн әдл саннав.

Бүрн Төгс — Көөрк, көөрк эк-эцгд йиллһ бэәнү!..

БАЙРХА. Ууһн көвүм бэәсн болхнь, бас игэд мөр унад довтлжах билә.

НҮҮДЛЧ. (Байрхад). һарһсн экм эн билә гигэд эн болжах мөргүлд зальврж шүтәд, тана ууһн үрнә орчд суунав.

БАЙРХА. Ут наста бол, кукм, игж ханьцсн юмн. (Үмснә.)

ЦУҺАР. Сакусдин йөрәлд багтти, эк көвүн хойр!

ОЧР. (Бүрн-төгст). Ээж, би юнгад эцгин һанц болсм!.. Эн мини дү болг.

БҮРН-ТӨГС. һарһсн биш — асрсн эк үнтә гидг.

ЦУҺАР. Оln-әмтн ах-дү бәрлдж кезәдчн игж йовг.

БҮРН-ТӨГС. (Байрхад). Шин бүүрдән менд күрәд, хойр арвтдан хадмуд хээхмн.

ЦУҺАР. Бидн цуһар дөңнәвдн.

БҮРН-ТӨГС. Хээмнр-минь, темәдән бел кецхәтн, асхн серү дахад мөргүлд йовцхай.

ЦУҺАР. Э, тиим. Хувцан өмсж бедрцхэй.

Һарцхана, шам унтриа.

Хойрдгч зург

Көшгнч өмн. Баатр Эрднь хойр.

БААТР. Дөрвн өдр, дөрвн сө хатсм бидн болх.

ЭРДНЬ. (Муурсн бээдлтәһәр). Би йосндан муурув... Яһсн һанзһ уга улс болхвдн!..

БААТР. Туула, үнг көөж йовхш, амд улсин өмнэс һарвшдн!.. Теднэ дееркснь бас хэлэж залад, ээмшгэснь хажилһж йовдг болхгов.

ЭРДНЬ. Тиимчн болх. Иим оln уулин аль белэрнь һарх гихв. Аль удад тигж йовхий?

БААТР. Та, күчлсн күн, биитн э меджэхговт.

ЭРДНЬ. Би ээлдэч биш, альдас медх билэв!

БААТР. Тиим күн, авад, би күцэчкк күмбв, би йовнав гигэд юнгад авглад бээвт?

ЭРДНЬ. Эс тигхлэ, аавчн ээмшгтэ кергт йовулчкн гивш!..

БААТР. Тиим күн санаһар хүвд орад, сагсг девлэн ээлһэд керг уга билэ. Ода та тооцхмт!

Сцена ца мөрд довтлад ирж йовх э сонсгднн

ХАРУЛЧ. (ирж бууһад). Нэр төгсв... Бидн хажһр һазрт тосад бээжвдн.

БААТР. Кенэс сонсвч?

ХАРУЛЧ. Тер аду хэрүлж йовсн улс келв: урж өдр Богд уулин цааһур гү тэвх кемлэ орс хаана элчнр давж одла гиж.

БААТР. Нам, ман деегүр һарснла эдл болж гигич! (Эрднэд.) Танд Хө-Өрлг өртэй?

ЭРДНЬ. (Ю суржа хинь медл уга). Уга.

БААТР. Нандчн өртэ биш. (Эмтнүр.) Кү закрхас бийэн түрүлэд закр гидг... Үкс гигэд нег талагшан довтлад эрлтн, эс гиж хээчлэ харһхт.

ЭРДНЬ. Чи яахмч?

БААТР. Яахан би меднэв.

ЭРДНЬ. (харулчур). Тернь чик кевтэ, эрлцхэй. (Гүүһэд һарна.)

БААТР. Орчлн кедү ора, жора болвчн, нанд үлдсн хальмгнь болх. (Һарна.)

Шам унтринн.

Һурвдгч зург

Хө-Өрлгин бээшңгин һаза. Чагчм амта һол цаад бий-эри урсна. Бээшңгин өмн орс хальмг хойр хаана туг делснэ, хойр талаһарнь кесг оln дарцгуд хатхата. Бээшңг эргж оln ишкэ гермүд бүүрлж. Бээшңгин тал дундк үүдн тус хаана ширэс бээнэ. Давшурмудар цаһан ширдгүд болн кевсмүд делгэтэ. Эмтн дала. Сөөвңгүд һарч ирэд, үү-

днэс авн ширэ күртл цаһан ширдгүд делгнэ. Теднэс негнэ: «Хээрхн, цаһан хаалһ девсгдв,» — гигэд, хооран харлһнлань, сөөвнүгүд ширдгин хойр хажуһар намчлж суув.

Хө-Өрлг Устюжанин Иван хойр зерглэд һарч ирв, ардаснь зээснүд, элчнр. Эмтн цуһар махлаһан өмнөн тэвэд, мөрглднэ. Хө-Өрлг Устюжанин Иван хойр зерглэд ширэд залрна, зээснүд, элчнр дара-дарандан эвэн олад хойр захарнь сууцхав.

ШЕВЖЭ. (Хө-Өрлгин ширэһэс эдс авад). Аав, таниг зөв гихлэ, мадниг гигэд ирсн орс хаана элчнр нер-усинь оln-эмтнд танульж медүлнэв.

ХӨ-ӨРЛГ. Зөв.

ШЕВЖЭ. Аавнр болн ээжнр, ахнр болн дүүнр, олн кү дахулж, орсин эзн цаһан хаанд оч баралхад, амулнр мөнд ирвдн. Эзн цаһан хан мана күргсн үгиг болһаж соңсад, кесг олн түшмлтэһэн селвцэд, — ирсн кергтн күцвэ, шулун болдгар нүүж ирцхэтн — гив. Ирх хаалһинтн туршартнь тосул тэвж, бөөх бүүритн зааж Ижл һол һатлж зогсхвдн гив. Эн зэрлгэн цуг нойдуд, зээснүдтэн илгэчксн бээнэ.

КӨГШД. Ут наста бол, кукн!

ШЕВЖЭ. Тер төлэд, эзн цаһан хан итклэн медүлхин таанрин ухан седклиг тевчж, Аавин зэрлгэр өөрэн тавн кергт, элчнрэн илгэснь эн Ахлж суусн күнь — Устюжанин Иван, орс орн-нутгин ах элч. Дарунь сууснь — Татков Еремей, элчин бичгч. Дүүлж сууснь — Кастыров Михайло. Оln таанрин күцл олн таанрин өмн сууснь эн. (Сууна.)

ХӨ-ӨРЛГ. (Дөрвн үзг хэлэж мөргэд). Кесг жилин күцл номин йосар күцв. Күүнэ кишг, булг усн мет, чилшго юмн.

КӨГШД. Хээрхн, теңгр бурхн бээһэд му маниг чик хаалһд орулв...

ХӨ-ӨРЛГ. Орсин эзн цаһан хаана ах элч зэрлг болжана.

УСТЮЖАНИН ИВАН. Мана эзн цаһан хан Василь Шуйский тана илгэсн элчнриг ах-дүүһэн ирсн мет тосж, сурсн сурвритн дарунь хаһлж, эврәннь өргэд күчтэ гидг байр-бахмжин нэр кев. Орс хаани нерн деерэс орс улсла ах-дү бэрлдснд үнин зүркнэсн йөрэжэнэв. (Шевжэ ахрар орчулж өгнэ, Устюжанин Иван цааранднь хаана илгэвр умшж өгнэ).

ОРСИН ЭЗН ЦАҢАН ХААНА ЗЭРЛГ

Ниднин болн йиртмжин үүдснэс эклсн 1609 жилд Хальмгин хан Хө-Өрлг, тээшин көвүн Шевжэ, нутгудин сээдүдин 5 күүтэ, эврэ шажна сүзгин авъясар, бийсиннь хооридк сэн сүв-селвгэрн мадна, Орсин ик цаһан хаана өмн сөгдж мөргэд. Хө-Өрлг тээш, наадк хальмг тээшмүд цуг орн-нутгудин эмтстэһэн мөнкинд мана Орс орн-нутгт орж өгч, алвтнь болнавдн гижэнэ; дакад үнн седклэрн, эврэ шажна сүзгэрн мадна киштгэ һарт мөнкинд мана алвт улс болад, юн чигн үүлд церглинэвдн гиж андһар өгч маднас сурж эрлэ.

Тер учрар бидн, цуг Орсин ик цаһан хан нойн Явана Василь Шуйский зэрлг аңхржанавдн.

Хө-Өрлг тээш, наадк хальмг тээш-нойдуд, теднэ орн-нутг цугтан мадна киштгэ һар дор, нүднэ бүлэн хэлэцд цухрл уга, мөнкинд мана орс орн-нутгин алвт болад бээтхэ. Дакад, тедниг мана алвт болсиднь һазадин дээснэс харсх мөн гиж бидн эн зэрлгтэн аңхрж бэ-энэвдн.

Тигэд, Хө-Өрлг тээшиг эн цагас цааранднь мана итклтэ элч, хальмг хан гиж нерэдхин тускар бидн мадна нерн деерэс түүнд онц бичг өгчэнэвдн.

Хальмг тээшмүд, теднэ төрһуд, зүнһар, хошуд, дөрвд отг-нутгудин эмти цугтан — Томск, Тар, Товл, Түмн балһсдин шидрт гүүлгэ, хулд дурта цагтан кетхэ; мадна эзн цаһан хан нойна алвт мөнкинд болсидан нүүдл бүүрнн һазр Эрцс һолас авн Ишм һол күртл, Ишм һолас Товл һол күртл, Товл һолас Замөрн һол күртл, За-мөрн һолас Ижл-мөрн һол күртл тедн эдлтхэ; тер нүүдлд көшг сад бичэ тэвийэ; тер, мадна алвт болсн хальмгудт хуйр, давс, төмр, мод болн нань чигн өлг-эд шаңһа мөцгнэ үнөр һарһж өгчэтхэ гиж бидн зэрлг аңхржанавдн. Кезэ болвчн, альдаран болв чигн мадна зэрлгэр тер мана алвт хальмгуд мана орн-нутгин дээсдин өмнэс эмэн эрвлл уга сөрглцж ноолдж бээтхэ; хан-нойн хаанд шаңгин татлһ, жөөлн үнгн-булһн арсдар, адуна мөрдэр, нань чигн малын сүргэр өгч бээтхэ. Цугт орс орн-нутгин эзн богд хан ик нойн Яван Василь Шуйский

Ширэ-сүүр Москва болһсн, йиртмж үүдснэс
1609 жилин зуна сүл сар, 22 өдр.

ХӨ-ӨРЛГ. Кесг уул, һолмудиг һатлад, мана хальмг Өөрд улст эм залһж ирсн орс хаана элчнр мөнк нас наслж оньдин дөрвн цагт жирһл дурдж йовх болг! Хальмг эмтнэ үзсн мунь сүл болж, сээни жирһлнь делгрж, махцусан эрвлл уга, сүзг, седклэн орс хаанд тусхаж, насни туршарт ах-дүүһинэр жирһх болий!

ЦУҺАР. Йөрэл бүттхэ!!!

ХӨ-ӨРЛГ. Олн таанрин нерн деерэс күндтэ ах гиич-
нрт эмн андһаран өгч, номин көлгн цааснд батлх зөвшөл
суржанау.

ЦУҺАР. Яах билэ, дегд чик!

ХӨ-ӨРЛГ. (Ц а а с у м ш а д).

ИК ЦАҺАН ХААНА ГЕГЭНД

Андһарин бичг.

Бүрхн шажни муунин гегэнд, эрүн цаһан седклэри зальврж
шүтия. Күмн-эмтни эмн жирһл сөкүлсн һалин окн тенгрт зальврж
мөргүхэй.

Аһу ик Орсин ори-нутгин олн кели эмтнэ негнь болад, бийән
муутхулл уга, нерән һутал уга, күцөхән күцөж, кехән кеж, эрүн
цевр седклэри өнр олн эн шин ори-нутгтан орс улсин бас нег хань
болад, эзн цаһан хаана йоснд эн өдрэс авн орад, шин жирһлин ха-
алһд орцхай гиж андһар өгчөнөвди.

Кезэ чигн, альд чигн, юн чигн хортн-дээнэс эн шин эк болсн
ори-нутган эмән эрвллго харсия гиж андһар өгчөнөвди. Жилд ори-
нутгт орулж өгх алвиг цагтнь өгч, өскх малан өскж, эн, ним эк
болсн ори-нутган байжх зөөртнь дөң күргж бээй, гиж андһар өгчө-
нөвди. Эн, шин эк болсн орс нутгтан, эзн цаһан хаанд: «Жилв бах
хойран жидин үзүрт хатхийэ, жирһл насн хойран ори-нутгтан өг-
ний!»—гиж андһаран өгчөнөвди.

Мана ард үлдсн Өөрдин дөрви отг-нутг менд бээтхэ. Мана орж
бээх, өнр орсин ори-нутг менд болтха!

Хальмг улсин нерн деерэс һар тэвснь хальмг хан Хө-Өрлг.

1609 жил сар

Цуһар зальврад, доран мөргүхэнэ.

УСТЮЖАНИН ИВАН. Тадн, хээртэ мана таңһргуд,
Эрэсэд ирэд, йосн батта бүүрән олж, дән-дажг уга, хул-
ха-худл уга, эврәннь һарар делдсн жирһлән цецгәһән
мет харж бээцхәһит. Дажад нег, эзн цаһан хан Василь
Шуйскин нерн деерэс таанриг болн тана хан Хө-Өрлгиг
насни туршт манла эмән негдүлсндтн ханлт өргжөнөвди!

Тана өгсн андһар хан Василь Шуйскд ик гидгәр та-
асгдж, седклинь байрлулх. Һазртан күрн бийәри орсәм-
тнлэ әдләр һазр, тусан әдл әдлж, нег негән һазадин хор-
тдас харслдж бээхмт гиж эржәнөв.

(С у н а.)

ҮННЭ-ЭКН. (махлаһарн һазр өгөд). Би келә билүсв: «Ар-үзгтнь үвлэсн улс арз, аэргэр бээх, өмни бииднь бүүрлсн улс өөжн-тосар бээх»—гиж.

ЦУҺАР. Орсин орн-нутг бээж...

К ө ш г.

	· НАРГ	
Цаһан хаалһ	.	3
Сээхлэ	.	50
Жирһлин хаалһ		73
Тосхлтд		86

Б. Эрдниев.

Избранные пьесы.

На калмыцком языке.

Редактор А. Балакаев. Художник Б. Данильченко.

Художественный редактор Г. Уладжиев.

Техн. редактор Я. Гайдаш. Корректор Х. Бадмаева.

Калмыцкое государственное книжное издательство, г. Элиста, 1961 г.

Сдано в набор 26.VII-61 г. Подписано в печать 6.X-61 г.

Авт. л. 5,85. Уч.-изд. л. 5,95. Печ. л. 5,74.

Бумага 84×108¹/₃₂. Бум. л. 1,75. Тираж 500 экз. Заказ 4707.

K01234. Цена 30 коп.

Краевая типография, г. Ставрополь, ул. Артема, 18.